

KUL TÚRA SLOVA

2005
ROČNÍK 39

VEDECKO-POPULARIZAČNÝ ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TER-
MINOLÓGIU ■ ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU EUDOVÍTA ŠTÚRA
SAV, JAZYKOVÉHO ODBORU MATICE SLOVENSKEJ A ÚSTREDNEJ JAZY-
KOVEJ RADY MINISTERSTVA KULTÚRY SR

VYDAVATELSTVO MATICE SLOVENSKEJ V MARTINE

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru
Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady
Ministerstva kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jana Skladaná, Mária Šimková, Iveta Vančová, Marta Zamborová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KAČALA, J.: Osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia (2) 257

DISKUSIE

KAČALA, J.: Odporúčame slovo *príručník* 263
HORNĀNSKÝ, I.: O štandardizácii jedného typu geografických názvov (typ *Vrátočka*) 266
PUKANEC, M.: Perún na Sitne? 269

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

MAJTÁN, M.: O slovenských prízviskách 275
DODEKOVÁ, E.: Turzovské nárečie a jeho nárečová terminológia súvisiaca so zakáľačkou 284

ROZLIČNOSTI

Slová s predponou *vz-*. J. Horecký 290
Ani obraz, ani zvuk. I. Masár 291
Viem ťa? I. Masár 293

SPRÁVY A POSUDKY

Za docentom Gustávom Moškom.
L. Bartko 296
Nový zborník *Studia Academica Slovaca*. M. Vajíčková 298
Slovenčina ako cudzí jazyk. M. Vajíčková 301
Lúskanie prekladateľského orieška.
A. Oravcová 305
Nenapísaný román. J. Horecký 308

SPYTOVALI STE SA

Navigátor, nominatív množného čísla
navigátori aj *navigátory*. M. Považaj 310

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka
súčasného slovenského jazyka (29).
A. Šufliarska 311

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Frazeológia zrkadlí život ľudí. I. Ma-
sár 315

Pravopis názvu *vláda Slovenskej re-
publiky*. J. Kačala 316

Kosa sa brúsi osličkou. I. Masár 316

O slovách *tangovať* a *tankovať*. E. Ri-
sová 317

O slovese *vytesniť*. M. Považaj 318

Byzantsko – *byzantský*. J. Kačala 319

Poznáte slovo *ingrediencia*? K. Ha-
bovštiaková 320

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-populari-
začný časopis pre jazykovú kultúru
a terminológiu. Orgán Jazykovedného
ústavu Ľudovíta Štúra SAV, Jazykové-
ho odboru Matice slovenskej a Ústred-
nej jazykovej rady Ministerstva kultúry
SR. Ročník 39, 2005, č. 5. Vydavateľ-
stvo Matice slovenskej v Martine.
Hlavný redaktor PaedDr. Matej Pova-
žaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr.
Sibyla Mislovičová. Grafická úprava
Oto Takáč. Technický redaktor Vladi-
mír Radik. Vychádza šesťkrát ročne.
Ročné predplatné 144,- Sk, jednotlivé
čísla 24,- Sk. Rozširuje, objednávky
a predplatné prijíma Vydavateľstvo Ma-
tice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52
Martin. Registračné číslo 7050. Podá-
vanie novinových zásielok povolené
OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-
-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice
slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Mar-
tín, Slovakia. Distribution rights are
held by KUBON and SAGNER, P.O.B.
34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Vydavateľstvo Matice slovenskej
v Martine

Vytlačil: Tlačiareň BEN & M, Miriam
Uličná, Turčianske Teplice 2005

Cena 24.- Sk

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

Orgán

*Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady Ministerstva
kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

PaedDr. Matej Považaj, CSc.

VÝKONNÁ REDAKTORKA

PhDr. Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

doc. PhDr. Ladislav Bartko, CSc., prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc., prof. PhDr. Ján Findra, DrSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc., PhDr. Ivan Masár, PhDr. Sibyla Mislovičová, prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc., doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Pavlovič, CSc., PhDr. Mária Pisárčiková, PaedDr. Matej Považaj, CSc., doc. PhDr. Jana Skladaná, CSc., PhDr. Mária Šimková, Mgr. Iveta Vančová, Mgr. Marta Zamborová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

Osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia (2)
Václav Vážný – Anton Augustín Baník – Belo Letz

JÁN KAČALA

V druhej časti nášho súboru príspevkov sa zaoberáme osobnosťami, z ktorých každá svojráznym spôsobom zasiahla do vývinu spisovnej slovenčiny a venovala sa špecifickej výskumnej problematike v okruhu spisovnej slovenčiny, ako aj slovenčiny vo všeobecnosti.

Václav Vážný (1892 – 1966). Narodil sa v Prahe, tu vychodil aj gymnázium, v r. 1911 – 1915 na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity študoval slavistiku a germanistiku. Po absolutóriu pôsobil ako stredoškolský profesor v Čechách, od r. 1919 na Slovensku (v Košiciach, Turčianskom Sv. Martine a od r. 1921 v Bratislave). R. 1927 prešiel na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, od r. 1939 pôsobil ako profesor na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Počas účinkovania na Slovensku popri pedagogickej činnosti v r. 1922 – 1932 zároveň vykonával funkciu predsedu jazykového odboru Matice slovenskej a jeho pravopisnej komisie, ktorá chystala prvé Pravidlá slovenského pravopisu (uverejnené r. 1931). R. 1929 sa stal docentom, r. 1935 mimoriadnym profesorom. Umrel v Prahe r. 1966.

Hlavnou doménou jeho výskumnej činnosti na Slovensku boli slovenské nárečia. Osobitné štúdie venoval oravským, turčianskym, nitrianskym, južným západoslovenským a ďalším nárečiam. Veľké zásluhy o hlbšie poznanie slovenských nárečí si získal zorganizovaním a vedením veľkej dotazníkovej akcie v 30. rokoch 20. storočia, ktorá mala viesť k atlasovému spracovaniu

slovenských nárečí a pri ktorej sa uplatnila metóda jazykového zemepisu. Bol to prvý významný spoločný projekt slovenskej jazykovedy. Václav Vážný získaný jazykový materiál hodnotil a pohotovo spracúval v podobe štúdií podávajúcich systematický pohľad na slovenské nárečia. Podľa Eugena Paulinyho (1962, s. 5), ktorý bol jeho poslucháčom, „až po týchto prácach V. Vážneho začínajú vystupovať pred nami slovenské nárečia vo svojej skutočnej členitosti a štruktúre“. Terénny výskum uskutočňovali poslucháči, ktorých odborne pripravil a viedol Václav Vážný, a viacerí z nich sa stali významnými slovenskými dialektológmi. Syntézu bádateľskej činnosti v okruhu slovenských nárečí autor spracoval v monografickej štúdii *Nárečí slovenská*, uverejnenej v *Československej vlastivede* r. 1934. Práca obsahuje rozsiahly a podrobný opis slovenských nárečí, ich členenie sa zakladá na výrazných jazykových javoch a prináša dôležitý pramenný materiál, ktorý umožnil aj neskorší základný výskum historického hláskoslovnia a tvaroslovnia slovenského jazyka.

Druhú závažnú výskumnú oblasť Václava Vážneho predstavujú dejiny spisovnej slovenčiny. Získané poznatky zhrnul do syntézy s názvom *Spisovný jazyk slovenský*, uverejnenej v *Československej vlastivede* r. 1936. Podľa Eugena Paulinyho (1962, s. 6) „je to prvá syntetická, na základe vlastného výskumu urobená práca o dejinách slovenského spisovného jazyka“. V Matici slovenskej v Turčianskom Sv. Martine Václav Vážný mal na starosti koncepčnú prípravu a vypracovanie prvej oficiálnej kodifikačnej príručky spisovnej slovenčiny – *Pravidiel slovenského pravopisu* vydaných r. 1931. Vzorom pri koncepcii mu boli analogické *Pravidlá českého pravopisu*: príručka sa netýkala iba pravopisu, ale bola to základná jazyková kodifikačná príručka, platná, ako sa píše na titulnej strane, ako „jediné ministerstvom školstva a národnej osvety schválené vydanie“ s pôsobnosťou „učebnej pomôcky pre všetky školy v ČSR“. V príručke sa odzrkadľujú viaceré neduhy vtedajšej jazykovej situácie na Slovensku: oficiálne platná ideológia a politika jednotného „československého“ jazyka a národa, ktorá bola súčasťou Ústavnej listiny Česko-slovenskej republiky z r. 1920 a ktorú vyznával aj Václav Vážný, ďalej nestabilita jazykovej praxe na Slovensku a nestabilita normy spisovnej slovenčiny, nedokonalé vedecké poznanie slovenčiny aj spisovnej slovenčiny a nepripravenosť jazykovednej teórie riešiť zložité jazykové a kodifikačné otázky na Slovensku. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 v mnohých otázkach normy priniesli prerušenie kodifikačnej tradície, tak ako ju upevňuje Cambelova *Rukoväť spi-*

sovnej reči slovenskej z r. 1902 (aj vo vydaniach z r. 1915 a 1919 s úpravami Jozefa Škultétyho) tým, že zachytáva martinskú normu spisovnej slovenčiny. Predstavitelia slovenskej kultúrnej verejnosti už v nasledujúcom roku (1932) Vážneho kodifikáciu odmietli a žiadali vypracovať novú, opravenú kodifikáciu. Túto novú kodifikačnú líniu zakladá a rozvíja prvý slovenský odborný jazykovedný časopis *Slovenská reč* pod vedením Henricha Bartka, založený r. 1932 a vydávaný Maticou slovenskou. Rozdvojenú kodifikáciu spisovnej slovenčiny odstraňujú až nové Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940.

Václav Vážný má veľké zásluhy o základný výskum slovenských nárečí a dejín spisovnej slovenčiny, ako aj o vypracovanie prvých úradne schválených Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 a o kodifikáciu spisovnej slovenčiny v podmienkach prvého spoločného štátu Slovákov a Čechov. Pri kodifikácii spisovnej slovenčiny sa nevyhol omylom podmieneným ideologicky a politicky. Neoceniteľný význam má jeho dlhoročná pedagogická činnosť na Slovensku a osobitne výchova mladšej slovenskej jazykovednej generácie, najmä početných slovenských dialektológov.

Popri slovakistickej orientácii význačnú časť svojej vedeckovýskumnej činnosti venoval bohemistike a nárečiam chorvátskych vysťahovalcov usadených na západnom Slovensku.

Anton Augustín Baník (1900 – 1978). Narodil sa vo Valaskej v okrese Banská Bystrica. V rodnej obci a v Banskej Bystrici chodil do ľudovej školy, gymnaziálne štúdiá absolvoval vo Vacove v Maďarsku r. 1917 maturitou. Štúdium techniky v Budapešti a od r. 1919 v Brne prerušil a r. 1923 začal študovať históriu, slovenský jazyk a filozofiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, štúdium skončil r. 1934 popri zamestnaní. V desaťročí 1928 – 1938 pracoval v rozličných inštitúciách, najdlhšie od r. 1932 v Spolku sv. Vojtecha v Trnave. R. 1938 začal pracovať v Matici slovenskej v Martine ako vedúci knižnice. R. 1940 získal doktorát filozofie a od r. 1943 pôsobil ako docent slovenskej literatúry na bratislavskej filozofickej fakulte, od r. 1945 znova v Matici slovenskej v Martine až do odchodu do dôchodku r. 1971. Umrel v Martine r. 1978.

Je známy ako literárny a kultúrny historik, muzikológ, bibliotekár a archívár. Vedecky sa zaujímal najmä o dielo Jána Baltazára Magina (v štúdiách z rokov 1936 a 1937), o predstaviteľov prvej generácie národného obrode-

nia (najmä Juraja Fándlyho, Jána Hollého), o osobnosti druhej polovice 19. storočia (Štefana Moyses, Jána Palárika, Jozefa Karola Viktorina, Franka Viťazoslava Sasinka) a o literatúru cyrilo-metodského obdobia.

Ako študent techniky v Brne r. 1923 uverejnil široko koncipovanú štúdiu *Slovenská reč a jej zovnútorň a vnútorň vývoj* (vyšla v *Pamätnici Spolku slovenských akademikov Tatran* v Brne na s. 15 – 176). Prejavil v nej široké vedomosti o dejinách i súčasnosti slovenčiny, vyzdvihuje jej samostatnosť, pôvodnosť, starobylosť a kontinuitný vývin od čias Nitrianskeho kniežatstva po súčasnosť. Zdôrazňuje národnointegratívnu funkciu spisovnej slovenčiny a od nej odvíja oprávnenosť vlastného národného programu Slovákov.

Príspevky v pravidelných jazykových rubrikách pod názvom *Za renesanciu spisovnej slovenčiny* (v rokoch 1925 – 1926 v *Slovenskom národe*) a *Zveladenie jazyka slovenského* (v r. 1931 v *Slováku*) využil na predstavenie a odôvodnenie svojej výzvy, aby sa Slováci vrátili k typickým črtám štúrovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny a pravopisnej sústavy, ktoré v rokoch 1851 a 1852 odstránila hodžovsko-hattalovská reforma. Takýto obsah a zacielenie má aj Baníkov *Návrh Literárneho odboru Spolku sv. Vojtecha na úpravu spisovného jazyka slovenského, predložený Matici slovenskej, spisovateľom slovenským a verejnosti slovenskej* (Trnava 1932; vydané ako rukopis. 75 s.). Návrh sa stal predmetom známeho rokovania valného zhromaždenia Matice slovenskej 12. mája 1932, ale pre svoj silne diskontinuitný zámer nenašiel u predstaviteľov slovenskej kultúrnej verejnosti porozumenie a podporu.

Anton Augustín Baník zaujal veľmi kritické stanovisko k čechoslovakistickému duchu Vážneho Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931. Po odmietnutí verzie Pravidiel slovenského pravopisu prichystanej Henrichom Bartkom r. 1939 mu Matica slovenská zverila úlohu upraviť túto verziu v duchu požiadaviek univerzitetnej komisie vymenovanej ministrom školstva Jozefom Sivákom; Baníkom spracovaná verzia pravopisných pravidiel vyšla r. 1940 a uzavrela tak zložitú medzivojnovú etapu vo vývine spisovnej slovenčiny v 20. storočí. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 z jednej strany značia uzavretie spomínanej etapy a z druhej strany otvárajú novú, súčasnú etapu vo vývine spisovnej slovenčiny.

Belo Letz (1902 – 1971). Narodil sa v Budapešti. Po otcovej smrti sa rodina presťahovala na Slovensko. Základnú a strednú školu navštevoval v Rajci

a v Žiline, tu na reálnom gymnázium r. 1920 aj zmaturoval. Po roku začal študovať slovenskú, českú a francúzsku filológiu na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Pre nedostatok prostriedkov bol nútený štúdiá prerušiť a dokončil ich r. 1926 už ako učiteľ v Michalovciach. Potom pôsobil na stredných školách v Liptovskom Mikuláši, v Košiciach a v Žiline, od r. 1938 ako školský inšpektor v Bratislave, po vojne znova ako stredoškolský profesor v Žiline a napokon účinkoval v ústave poskytujúcom ďalšie vzdelávanie učiteľov a prednášal v pobočke niekdajšej Vyššej pedagogickej školy v Žiline. Tu aj umrel.

Jazykovedná činnosť Bela Letza je zviazaná s časopisom Slovenská reč, v ktorom začal publikovať od začiatku jeho vychádzania v r. 1932, pričom v ňom svojimi článkami rozvíjal skôr teoreticko-poznávaciu líniu. Zacielil sa predovšetkým na slovenskú syntax a na tvorenie slov, ďalej na morfológiu, jazyk slovenskej literatúry, osobitne z hľadiska dodržiavania spisovnej normy, a na pravopis. Ako učiteľ sa venoval aj metodologickej problematike, osobitne spôsobom výkladu syntaktických otázok v školských učebniciach a praktickým otázkam vyučovania skladby. Prvý sa začal systematicky zaoberať syntaxou slovenského jazyka a jej miestom v gramatickom opise jazyka, ako aj tvorením slov, najmä mien. Svoje poznatky z týchto disciplín zužitkoval v syntetickej *Gramatike slovenského jazyka*, ktorá vyšla r. 1950 ako „pomocná kniha pre školy III. stupňa“ v rozsahu vyše 560 strán. Táto práca prekračuje učebnicové ambície. Zahŕňa relatívne sústavné výklady z hláskoslovia, tvorenia slov (kmeňoslovia), tvaroslovia a skladby, pričom práve časť o skladbe je zo všetkých najrozsiahlejšia. Letzova Gramatika slovenského jazyka vyšla v čase, keď sa v slovenskej jazykovede už v širšom rozsahu uplatňovali nové teoretické a metodologické výdobytky štrukturálne a funkčne orientovanej lingvistiky a vo vede sa začala realizovať nová generácia slovenských jazykovedcov, vychovaná už na Slovensku (t. j. na Univerzite Komenského, prípadne na Slovenskej univerzite). Aj preto svojím tradičným poňatím jazykových javov, ku ktorému sa autor v úvode otvorene hlási, vzbudila skôr kritickú pozornosť. Podľa J. Mlacka (1972, s. 317) „sa javí jeho Gramatika slovenského jazyka skôr zavŕšením predchádzajúcej etapy ako východiskom novej etapy“.

Svoje vedeckovýskumné výsledky v okruhu tvorenia slov Belo Letz zhrnul v práci *Kmeňoslovné úvahy*, ktorá vyšla r. 1943. Je to prvý systematický a relatívne úplný opis prostriedkov tvorenia slov v spisovnej slovenčine.

V rukopise ostala vyše dvestostranová publikácia *Otázky slovenskej syntaxe*, ktorá potvrdzuje Letzov celožitovný vedecký záujem o syntaktické javy v slovenčine a o ich náležitú vedeckú interpretáciu, ako aj o ich primeranú metodicnú transformáciu pri tvorbe učebných textov a v školskom vyučovaní.

LITERATÚRA

BANÍK, Anton Augustín: Návrh Literárneho odboru Spolku sv. Vojtecha na úpravu spisovného jazyka slovenského, predložený Matici slovenskej, spisovateľom slovenským a verejnosti slovenskej. Trnava 1932; vydané ako rukopis. 75 s.

KAČALA, Emil: Anton Augustín Baník. 26. 2. 1900 – 29. 12. 1978. In: Kultúra slova, 1995, roč. 29, č. 1, s. 26 – 31.

KAČALA, Emil: Anton Augustín Baník a Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 2, s. 65 – 71.

LETZ, Ján – LETZ, Róbert: Bratia Letzovci. Život a dielo Štefana a Bela Letza. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2004. 76 s.

MLACEK, Jozef: Belo Letz a jeho dielo. In: Slovenská reč, 1972, roč. 37, č. 5, s. 314 – 318.

MLACEK, Jozef: Sto rokov od narodenia Bela Letza. In: Slovenská reč, 2002, roč. 70, č. 6, s. 360 – 361.

PAULINY, Eugen: K životnému jubileu prof. Václava Vážneho. In: Jazykovedný časopis, 1962, roč. 13, č. 1, s. 3 – 7.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská (ako prácu svojej pravopisnej komisie). Praha: Štátne nakladateľstvo 1931. 364 s.

ROSENBAUM, Karol a kol.: Encyklopédia slovenských spisovateľov. Bratislava: Obzor 1984. 484 s.

DISKUSIE

Odporúčame slovo príručník

JÁN KAČALA

V odborných kruhoch na medzinárodnej, ale aj na domácej pôde sa možno stretnúť so slovom *hand-out* (s výslovnosťou [hendaut]) na označenie písomnej pomôcky, ktorá v skrátenej podobe účastníkom odborného podujatia sprístupňuje potrebné údaje rozvedené v zodpovedajúcom referáte. Tento výraz je mechanicky prevzatý z angličtiny a zaraďuje sa tak k početným iným prevzatiám z angličtiny v súčasnosti. Ako prevzatý z angličtiny ho v podobe *handout* s výslovnosťou [hendaut] a s významom „vydané informačné podklady na rokovanie zasadnutia“ zachytáva Slovník cudzích slov z r. 1997, ktorý je prekladom z češtiny. Hoci slovo *hand-out* tak ako mnohé iné prevzaté výrazy neprekračuje istý vymedzený okruh používateľov – v danom prípade odborníkov z rozličných vedných, technických alebo záujmových odborov –, jednako vyslovujeme proti jeho používaniu aj v odborných kruhoch výhrady najmä z toho hľadiska, že síce v danom okruhu odborníkov je svojím významom jednoznačné a možno už aj v dostačujúcej miere zrozumiteľné, no z druhej strany rozmnožuje súčasnú jazykovú prax o ďalší prevzatý prvok slovnej zásoby, ktorý je širšiemu okruhu používateľov spisovnej slovenčiny nezrozumiteľný a svojím anglickým znením zvyrazňuje svoju exkluzívnosť v kontexte nášho spisovného jazyka a tým zo širšieho hľadiska zároveň nepotrebnosť a neodôvodnenosť. Svojou hláskovou i morfológickou stavbou slovo *hand-out* signalizuje motivačnú nezreteľnosť a izolovanosť v slovnej zásobe slovenčiny.

Z hľadiska celospoločenskej komunikácie možno opätovne pripomenúť, že pri upotrebovaní takýchto a podobných prostriedkov v reči málokomu z jeho používateľov príde na um, aby sa trocha zamyslel, či by sa v bohatej zásobe slov nášho jazyka nenašiel vhodný ekvivalent, ktorý by prevzatý prvok plnohodnotne nahradil, pričom by oproti prevzatému mal veľkú výhodu v tom, že by bol utvorený z domácich zdrojov, že by bol svojou jazyko-

vou stavbou prieszračný a tým by bol v danom spoločenstve aj všeobecne zrozumiteľný a ľahko osvojiteľný. Motivácia takéhoto domáceho prvku je naporúdzi: tento domáci prvok motivačne môže zodpovedať aj významu samého slova *hand-out*, v ktorého prvej časti *hand-* je zahrnutý prvok ruky. Aj v našom jazyku môžeme teda vyjsť zo základu *ruk-/ruč-*, ktorý v slovenčine má bohaté využitie; pripomeňme si aspoň niektoré príbuzné slová. Na prvom mieste je to prídavné meno *príručný*, ktorého význam možno vystihnúť opisom „ktorý je pri ruke, naporúdzi, ktorý je určený na pohotovité použitie“; ďalej je to podstatné meno *príručka* s významom „príručná, praktická kniha“ (Krátky slovník slovenského jazyka, 4. vyd. z roku 2003; popri tomto základnom význame slovník zachytáva aj odvodený hovorový význam „príručná knižnica“); napokon je to slovo *rukovať* s významom „držadlo, rukoviatka“, ako aj s knižným významom „príručná, praktická kniha, príručka“.

Motiváciu prvkom ruky zaznamenávame aj pri pôvodne latinskom slove *manuál*, ktoré je dnes v našom jazyku bežné vo význame „ručná klávesnica organa alebo harmónia“, ale Slovník slovenského jazyka v druhom diele (1960) pri ňom zachytáva aj terminologické významy „príručný spevník organistu“, hodnotený ako cirkevný, a zastaraný administratívny význam „príručná zápisová kniha, zápisník“. Tieto významy sú veľmi blízke súčasnému významu „praktický písomný súhrn zásad, potrebných rád a podobne (na používanie istého prístroja, zariadenia)“, ktorého upotrebovanie v súčasnej jazykovej praxi u nás zjavne treba takisto vysvetľovať prevzatím z cudzích jazykov, konkrétne z angličtiny (pričom slovo má pôvod v latinčine). Tento význam, ktorý svojou motiváciou nie je veľmi vzdialený ani od významu spomínaného anglického výrazu *hand-out*, v našich súčasných lexikografických príručkách nenájdeme, ale pomerne bežný je v rečovej praxi technikov. Za domáce synonymá slova *manuál* v uvedenom význame môžeme pokladať slovo *príručka* s citovaným významom, ako aj slovo *rukovať* v spomínanom druhom význame.

Mieru vžitosti slova *manuál* v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny v uvedených významoch potvrdzuje aj odvodené prídavné meno *manuálny* s významom „ručný“, ktoré je v súčasnej jazykovej praxi bežné a zachytáva ho aj Krátky slovník slovenského jazyka.

Z ostatných výrazov, ktoré prichádzajú do úvahy ako označenia významu „písomná pomôcka, ktorá v skrátenej podobe účastníkom podujatia sprístupňuje

potrebné údaje rozvedené v referáte“, môžeme uviesť slová *príručka* a *rukoväť*, ktoré sme už spomínali, ako aj slovo *pomôcka*. Významy týchto slov sú však v našom jazyku pevne ustálené a meniť ich ustálenú významovú štruktúru zášahom zvonka – hoci jazykovedným – nepokladáme za vhodné riešenie. Navyše slovo *pomôcka* oproti ostatným uvedeným výrazom už nie je motivované rukou, niečím, čo je alebo má byť pri ruke, a má veľmi všeobecný význam „vec na zvládnutie, uľahčenie niečoho“, ani preto ho pri hľadaní vhodného domáceho ekvivalentu anglického slova *hand-out* neberieme do úvahy.

Za vhodnejšie riešenie pokladáme vybratie novotvaru spomedzi tých, čo nám ako potenciálne ponúka systém slovenského jazyka. Keď zostávame pri pôvodnej motivácii tohto hľadaného výrazu rukou, vychodí nám ako vhodný výraz utvorený od základu prídavného mena *príručn-ý* odvodzovacou príponou *-ik*, t. j. *príručník*. Toto nové slovo, patriace do širokej skupiny výrazov s významom „osoba, vec vyznačujúca sa istou vlastnosťou“, je utvorené postupom, ktorý sa v slovenskom jazyku široko využíva, takto utvorené slová sú svojou významovou štruktúrou priesačné a zrozumiteľné a sú pevne zakotvené v domácom slovotvornom systéme. Rovnako ako slovo *príručník* sú v našom jazyku utvorené slová *výskumník* zo základu prídavného mena *výskumný*, *záletník* z prídavného mena *záletný*, *výletník* z adjektíva *výletný*, *roztopašník* z adjektívneho základu *roztopašný*, *účastník* z adjektíva *účastný*, *výtvarník* zo základu *výtvarný*, *hudobník* z prídavného mena *hudobný*, *robotník* zo základu *robotný*, *útočník* zo základu *útočný*, *krídelník* zo základu *krídelný*, *príslušník* z adjektívneho základu *príslušný*, *korisťník* zo základu *korisťný*, *párnokopytník* zo zloženého prídavného mena *párnokopytný*; spomedzi neživotných pomenovaní môžeme uviesť príklady: *zápisník* zo základu *zápisný*, *dopravník* z adjektívneho základu *dopravný*, *jablčník* zo základu *jablčný*, *prostredník* zo základu *prostredný*, *týždenník* (= periodikum vychádzajúce raz za týždeň) z adjektívneho základu *týždenný*, *sobotník* (= noviny vychádzajúce v sobotu) zo základu *sobotný*, *radostník* (= svadobný a podobný koláč) z prídavného mena *radostný*, *zábavník* zo základu *zábavný*, *zákoník* z prídavného mena *zákonný* atď.

Odporúčané slovo *príručník* svojou motiváciou aj slovotvornou štruktúrou zreteľne vyjadruje význam nástroja, ktorý je v jeho sémantickej štruktúre výrazný a je súčasťou subkategoriálnych významových prvkov zúčastňujúcich sa na utváraní jeho významovej štruktúry. Svojimi významovými

aj slovotvornými vlastnosťami je navrhované slovo *príručník* napriek svojej novosti vhodným prvkom na zaujatie stáleho miesta v slovnej zásobe slovenčiny, a to s uvedeným významom „písomná pomôcka, ktorá v skrátenej podobe účastníkom podujatia sprístupňuje údaje rozvedené či komentované v referáte“. Návrh na prijatie slova *príručník* predkladáme v súhlase s poznaním, že jednou z úloh jazykovedy je aj hľadať primerané náhradné riešenia v tých prípadoch prevzatých slov, ktoré hodnotíme ako nepotrebné a neodôvodnené prevzatia. Táto úloha je osobitne aktuálna práve v oblasti odbornej slovnej zásoby, prípadne odborného vyjadrovania vo všeobecnosti. Spomedzi slov, ktoré na označenie daného významu prichádzajú do úvahy, navrhované slovo *príručník* tento význam vyjadruje najzreteľnejšie. Ostatné uvedené slová majú v súčasnej spisovnej slovenčine významovú štruktúru ustálenú a túto ustálenosť by nebolo vhodné umelo narúšať najmä preto, že ich upotrebovanie v danom význame nám nie je známe. Za primeranejší spôsob riešenia tejto pomenúvacej úlohy či potreby pokladáme prijatie nového, motivačne zreteľného, významovo priezračného a spôsobom utvorenia všeobecne zrozumiteľného výrazu.

O štandardizácii jedného typu geografických názvov (typ Vrátočka)

IMRICH HORŇANSKÝ

1. Ťažiskovým krokom každej štandardizácie geografických názvov je rozhodovanie, do akej miery je vhodné a potrebné v teréne zistenú miestnu nárečovú podobu názvu geografického objektu (alebo výnimočne na styku nárečí aj vzájomne odlišné konkurenčné nárečové podoby názvu geografického objektu) alebo spoločensky či obsahovo nevhodnú, alebo gramaticky a pravopisne nesprávne utvorenú podobu názvu upravovať do štandardizovanej podoby. Štandardizovaná podoba názvu má vyhovovať parametrom predpísaným v zákone, najmä má vyhovovať zákonitostiam slovenského jazyka.

Konferencie OSN o štandardizácii geografických názvov prijali zásadu, aby sa štandardizácia zakladala na výsledkoch vedy vo vzťahu k jazykovým zákonitostiam a k technickým prostriedkom tvorby toponymických

údajov. Túto zásadu štandardizácie geografických názvov prijala a osvojila si aj Slovenská republika. Proces štandardizácie geografických názvov v zásadných rysoch upravuje zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii v znení zákona NR SR č. 423/2003 Z. z., podľa ktorého v zmysle § 18 sú neprípustné názvy nesídelných geografických objektov, ktoré sú dlhé, pozostávajúce z viac ako troch plnovýznamových slov, názvy urážajúce mravnosť, náboženské alebo národnostné cítenie, jazykovo nesprávne názvy a názvy, ktoré sú v rozpore s historickým vývinom územia.

Podrobný postup štandardizácie v rokoch 1984 – 1996 usmerňovali interné predpisy Úradu geodézie, kartografie a katastra SR o štandardizácii, ktoré podrobnejšie upravovali procedúru samotnej štandardizácie uvedenú v zákone NR SR č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii v znení zákona NR SR č. 423/2003 Z. z. Tu uvedieme iba tie zásady úpravy nárečových podôb názvov geografických objektov, ktoré sú dôležité pre našu skúmanú problematiku. Podľa všeobecne záväzných právnych predpisov a podľa interných predpisov sa upravovali do štandardizovanej spisovnej podoby.

2. V katastrálnom území Nižná Oľka v okrese Medzilaborce je les, ktorého názov má miestnu podobu *Vrotečka* (množné číslo). Na katastrálnej mape z roku 1866 je tento názov zachytený v grafickej podobe maďarského jazyka *Vrotecska* (vedúcim mapovacích prác bol maďarský geodet). Tento názov sa v roku 1993 štandardizoval do podoby *Vrátečka*, ale, samozrejme, bez označenia kategórie gramatického čísla.

V katastrálnom území Kyjov v okrese Stará Ľubovňa je les, ktorého názov má miestnu podobu *Vorotečka* (množné číslo). Na katastrálnej mape z roku 1869 je tento názov zachytený v grafickej podobe slovenského jazyka *Vorotečka* (vedúcim mapovacích prác bol slovenský geodet). Tento názov sa v roku 1988 štandardizoval v miestnej nárečovej podobe *Vorotečka*, takisto bez označenia kategórie gramatického čísla.

Oba názvy predstavujú deminutívnu podobu od pomnožného substantívneho slovného základu *vráta* utvorenú v spisovnej slovenčine príponou *-očka*, t. j. *vrátočka*, podľa modelu deminutív *ústa* → *ústočka*, alebo deminutívnu plurálovú podobu podľa modelu *miesto* → *miestočko* → *miestočka*, *stádo* → *stádočko* → *stádočka*, *hniezdo* → *hniezdočko* → *hniezdočka*.

Je zrejmé, že štandardizačné postupy aplikované v týchto dvoch prípadoch neboli vzájomne rovnaké, keď sa v prvom prípade použila čias-

točná úprava nárečovej podoby názvu geografického objektu (*Vrotecska* – *Vrotečka*) a v druhom prípade sa ponechala nárečová podoba názvu (*Vorotečka*). Navyše štandardizačné postupy aplikované v týchto dvoch prípadoch neboli v súlade s dobovo určenými zásadami štandardizácie, keď ani v jednom prípade sa neupravil gramatický nárečový prvok geografického názvu – prípona nominatívu množného čísla, a to podľa spomenutého modelu deminutív *vráta* → *vrátočká*. Tento nedôsledný postup štandardizácie nesie so sebou úskalie, že niektorí používatelia v ústnej i písomnej komunikácii chybné zaradia oba štandardizované názvy do skloňovacieho vzoru podstatných mien ženského rodu v omyle, že podoba *Vrátečka* i podoba *Vorotečka* sú podstatné mená ženského rodu v nominatívnej jednotného čísla.

3. V prípade oboidvoch názvov geografických objektov (*Vrotečka* i *Vorotečka*) možno uvažovať o novej štandardizácii do podoby *Vrátočká* podľa systémového modelu deminutív *ústa* → *ústočká*. Cieľom štandardizácie geografických názvov tak, ako ich definovali konferencie Organizácie Spojených národov o štandardizácii geografických názvov, je fixovať jediný spôsob písania názvu každého geografického objektu na základe národnej štandardizácie. Národná štandardizácia má v praxi aplikovať zásadu OSN v oblasti štandardizácie geografických názvov: aby štandardizácia bola založená na výsledkoch vedy vo vzťahu k jazykovým zákonitostiam a k technickým prostriedkom tvorby toponymických údajov. Jednotné písanie štandardizovaných podôb geografických názvov prináša úsporu, predchádza prípadným omylom a nedorozumeniam medzi používateľmi týchto názvov, zvyšuje výchovnú, kultúrnu a spoločenskú úroveň obyvateľstva, skvalitňuje informačnú komunikáciu, prispieva k zvýšeniu národnej reprezentácie a zvyšuje medzinárodnú prestíž štátu. Spoločenská hodnota výsledkov projektu štandardizácie geografických názvov z obdobia rokov 1974 – 2000 v podmienkach Slovenskej republiky, doteraz v našej histórii rozsahom neprekonaného projektu, ešte by sa zvýšila, keby sa na základe dnešného poznania obrátila pozornosť na vybrané málopočetné prípady, keď sa v etape štandardizácie nepostupovalo z dnešného hľadiska dôsledne, a teda kde sa signalizuje výnimočná potreba prehodnotiť už štandardizovanú podobu geografického názvu. Slovenská republika by potvrdila v praxi aplikáciu zásady OSN v oblasti štandardizácie geografických názvov.

LITERATÚRA

Geografické názvy okresu ... A1, A3 – A5, A7 – A14, A16, A19 – A35, A37 – A43 Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 1983 – 1994.

HORŇANSKÝ, Imrich: Druhý významný projekt štandardizácie geografického názvoslovía realizovaný. In: Kultúra slova, 1995, roč. 29, č. 2, s. 78 – 83.

Inštrukcia na štandardizáciu geografického názvoslovía. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 1996 (č. 984 600 I-1/96).

Metodický návod na štandardizáciu geografického názvoslovía. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie 1985 (č. 3-1100/1985 v znení dodatkov).

Návod na úpravu geografického názvoslovía. Bratislava: Slovenská správa geodézie a kartografie 1972 (č. 4-721/1972).

Smernica na štandardizáciu geografického názvoslovía. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie (3-500/1984 v znení dodatkov).

Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii v znení zákona NR SR č. 423/2003 Z. z.

Perún na Sitne?

MARTIN PUKANEC

Sitno, najvyšší vrch Štiavnických vrchov, má názov, ktorý sa už od čias Jána Kollára tradične odvodzuje od slovanských výrazov *sítie*, *sitina*, označujúcich druh trávy. Najnovšie sa výkladom tohto slova dôkladne zaoberal M. Majtán v článku *Sitno (Etselberg) – sitno* (pozri Majtán, 2001, s. 147 – 152) a rovnako sa pripojil k uvedenej etymológii.

Je isté, že vrcholky niektorých hôr sa považovali za posvätné a uctievali sa už od praveku (Váňa, 1990, s. 163). Takým vrchom bol napríklad Říp v stredných Čechách, od najstarších slovanských čias opradený povestami. U nás takým vrchom by mohlo byť Sitno, výrazná dominanta Hontu, na ktorom sa nachádzalo už praveké hradisko a na umelo upravených terasách hradiska z mladšej bronzovej doby sa v povelkomoravskom období usadilo slovanské etnikum (Labuda, 1981, s. 120), ktoré k nemu rovnako dochovalo veľa povestí, i keď písomne zaznamenaných až z novšieho obdobia.

M. Majtán vo svojom článku zozbieral údaje, ako sa slovo *sitno* vysvetľuje v *Slovníku slovenského jazyka* (1964, zv. 4, s. 82), v diele *Notitia Hungariae novae historico-geographica* Mateja Bela (1742, zv. 4, s. 682 – 683), u J. Ribaya, J. Palkoviča a J. Kollára, v Jungmannovom *Česko-nemeckom slovníku* (1838, zv. 4, s. 96) a u F. Šujanského. Tieto výklady v krátkosti opíšeme aj v tomto príspevku.

Slovník slovenského jazyka uvádza apelatívum *sitno* ako archaické slovo s významom „peklo“ a ilustruje ho dokladmi z krásnej literatúry. Dokladá aj spojenie *tma ako v sitne* s vysvetlením „celkom tma“. M. Bel má slovné spojenia *choj do sitna* (*choj do sitna*), *do sitna s tebou* (*do szitna s tebou*). V rukopisnom slovníku J. Ribaya je heslo *sytno* s výkladom „hlubina pekelná, dno pekla“, v slovníku J. Palkoviča tiež „dno pekla“ a J. Kollár stotožňuje *sitno* s peklom, podľa čoho spracoval heslo *Sitno* aj J. Jungmann. F. Šujanský zas píše, že „pod *sitnom* rozumie náš ľud podzemskú priepasť“ a že „v Honte je povestný vrch *Sitno* s takým priepadliskom, z ktorého vraj čerti na svet vychodia, a ta, čo porvali, hádzu“ (pozri Majtán, 2001, s. 147 – 148).

Skoro u všetkých starých národov, a to už na relatívne nízkom stupni náboženského vývoja, je známa predstava o diere na druhý svet. Táto diera býva často umiestnená v hlbokých horách na kraji sveta alebo na „sklenom vrchu“, čiže v nebi. Na základe uvedených údajov môžeme predpokladať, že takáto „diery“ mohla byť aj na *Sitne*.

Otázne je, kedy význam „peklo“ mohol názov *Sitno* získať. Nemôžeme zrejme predpokladať, že tento význam mal od praveku, keď na *Sitne* stálo prvé primitívne hradisko, i keď falzifikovať to, samozrejme, nemožno. Je však zároveň veľmi nepravdepodobné, že by si ho M. Bel a ostatní slovenskí vzdelanci vymysleli, a teda minimálne v 1. polovici 18. storočia musel jestvovať. Túto dobu môžeme posunúť aj o niečo ďalej do minulosti, pretože už na mape Uhorska z roku 1556, ale aj neskôr, *Sitno* sa nazýva *Zytna* i *Etzlberg* a etymológia druhého mena je jasná, znamená „Atilov vrch“ (pozri Majtán, 2001, s. 151), pričom vieme, že Atila bol v 5. storočí významný pohanský kráľ a centrum jeho obrovskej ríše sa nachádzalo v dnešnom Maďarsku. Súhlasíme potom s M. Majtánom, ktorý konštatuje, že „mýtický“ názov *Etzlberg* (Atilov vrch) používali stredovekí nemeckí osadníci z okolia Banskej Štiavnice niekedy v 15. alebo v prvej polovici 16. storočia

a že tento názov sa už používal v nemeckom prostredí i na väčšom území, v Uhorsku, v Rakúsku či aj v Nemecku (Majtán, 2001, s. 151). Názov alebo aspoň motiváciu k pomenovaniu museli prebrať od domáceho obyvateľstva a tá bola zrejme už ustálená a všeobecne sa prijímala. Môžeme teda s istou pravdepodobnosťou predpokladať, že mýtické predstavy sa viažu k Sitnu minimálne od 15. storočia, maximálne od praveku.

S predpokladom, že mýtické predstavy o Sitne sú starobylé, počítali aj M. Bel a J. Kollár. Ako uvádza M. Majtán, M. Bel spájal slovenskú podobu názvu vrchu *Sitno* i maďarskú *Szitna/Szitnya* so slovami *Sitan*, *Satan* a videl v tom akési *Satanowo* (1742, s. 682 – 683) a rovnako J. Kollár pridal k etymológii od *sitina* religiózny výklad slova *sitno* od *satan*, *sotona*, ktoré majú byť v takej súvislosti ako priepasť a priepastník, i keď ten o tom do určitej miery pochyboval (pozri Majtán, 2001, s. 148).

My sa pokúsime religiózny výklad názvu *Sitno* oživiť. Súhlasíme s M. Belom do tej miery, že slovo *sitno* bude pravdepodobne interpretatio christiana. Najstarší zápis názvu najvyššieho vrchu Štiavnických vrchov je *mons Cytun* z roku 1245 (Bakács, 1971, s. 172), keď bolo už kresťanstvo v Honte všeobecne prijatou formou náboženstva. Nebudeme ho však odvodzovať z hebrejského *satan*, lež ponúka sa nám etymológia z hebrejského *sitna* „obžaloba“.

V knihe Genesis 26, 21 sa píše: „Potom vykopali inú studňu, ale aj o ňu sa hádali, a preto jej dali meno Sitna“ (pozri Sväté Písmo, 1998, s. 83). Ak predpokladáme, že na Sitne bola „diera“ na druhý svet, mohlo by ísť o studňu. Motivácia tma ako v sitne – studni, sitno – studňa ako priepasť či sitno – studňa ako priepadlisko, „z ktorého vraj čerti na svet vychodia, a ta, čo porvali, hádžu“ je vhodnejšia ako sitno – trávnatý porast, resp. močarisko, kde tento porast rastie.

Názov prevzatý z hebrejčiny a názvoslovná interpretatio christiana by vôbec neboli zjavom výnimočným. Pre „mýtické“ vrchy sa používala veľmi často. Najznámejším príkladom je zrejme názov *Sobótka* pre horu v Poľsku, ktorá sa tam takisto oddávna považuje za non plus ultra pohanskú. Na poľskej hore Sobótka sa slávil „sabat“, to jest sviatky, a na Sitne sa zas mohli vykonávať tzv. božie sudy, bežné tak u pohanov, ako i raných kresťanov.

Slabinou tejto etymológie je fakt, že biblický, židovsko-kresťanský názov *Sitna* nie je frekventovaný a všeobecne známy. Kým pri výrazoch *satan*

< *šātān*, *sabat* < *šabbath* (Machek, 1968, s. 538, 565) a podobne môžeme predpokladať, že by prenikli ako názvy do vnímania ľudu pomerne ľahko, pri slove *sitna* o tom môžeme pochybovať. Na druhej strane názov *Sitna* by prešiel do maďarčiny bez akejkolvek hláskovej úpravy, čo je zas problematické pri predpokladanom pôvodnom slovanskom pomenovaní *Sitieň*, pre ktoré svedčia najstaršie zápisy *mons Cytun* 1245, *mons Scyten* 1290, *sub monte Scyten* 1332 a existencia názvu *Sitieň* pre vrch v Nízkych Tatrách, prípadne ďalšie toponymá (pozri Majtán, 2001, s. 150).

Sémanticky, vzhľadom na staré poverové rozprávania okolo vrchu Sitno, je etymologizovanie od hebrejského *Sitna*, názvu biblickej studne, podľa nás oveľa pravdepodobnejšie ako odvodzovanie od sitinového porastu, ktorý nemá a minimálne ani za čias A. Kmeťa nemal na Sitne nijaký denotát (pozri Kmeť, 1989, s. 131), a teda je bez dostatočnej motivácie a mimojazykovej opory.

Mimojazykové ukotvenie našej etymológie je o to pevnejšie, že nejakú výraznú studňu na temene Sitna spomínajú aj M. Bel a A. Kmeť. Známa je pod názvom *Studňa*, je „strieškou doštenou opatrená, nad samými bralami južnými, je pravý div Boží jak pre hojnosť a stálosť dobrej vody, tak pre nerozlúštenú a snád' i nerozlúštiteľnú hádku, odkiaľ berie vodu, keď holá plocha nad ňou nijako nevládze jej ju dodávať, a nezbyva iná domnienka, než že nejaká prírodná sila oddola dvíha vodu dohora“ (Kmeť, 1989, s. 81 – 82). V poznámkach k tomuto textu A. Kmeť hovorí, že „odtiaľ snád' bájka u ľudu, že kedysi železnými cievami bola pumpovaná voda z Počúvalského jazera hore na Sitno. – Ale jeho morským okom prečo nemohla by byť podzemne spojená „studňa“? Znal ju aj Matej Bel, lenže ju kladie pod „filogóriu“ (Kmeť, 1989, s. 147), teda drevený domček. Upozorňuje na ňu dokonca i archeológ J. Labuda. Hovorí o nej ako o zdroji vody, „ktorý vzhľadom na svoju nadmorskú výšku 970 metrov je aj v súčasnosti zvláštnosťou“ a spája ju s určitými nálezmi z bronzovej doby, pričom zdôrazňuje potrebu výskumu celej akropoly na Sitne (pozri Labuda, 1981, s. 119).

Studne boli častým miestom slovanských náboženských obradov. V *Pochvalnom slove Cyrilovi a Metodovi* sa píše: „Keď (Konštantín) prišiel do krajín Moravských, všetci ľudia s radosťou vyšli v ústrety jemu, a tak prijali ho ako anjela Božieho. I otvorili sa oči slepých a uši hluchých uslyšali a jazyky zajakavých prehovorili o sláve Božej, a ktorými ústami

boli prv obete diabolské vzdávali na studniach...“ (pozri Stanislav, 1944, s. 61). Etymológia od hebrejského *sitna* „obžaloba“ nám potom naznačuje, že na Sitne sa mohol uctievať vari slovanský Perún, boh hromu a blesku, práva a spravodlivosti, majetku a poľnohospodárstva. Naznačujú to aj niektoré povesti. Na Sitne sú vraj skryté pod vzbĺkajúcimi plameňmi poklady, chodí tam rýchly voz s ohnivými kolesami, býva tam počuť hrmot, akoby sto koní cvalom letelo, ľudia v jeho skalných jaskyniach a dierach nezomierajú hladom a podobne (Kollár, 1953, s. 727; Kmeť, 1989, s. 58 – 60, 67).

Na úbočí Sitna je navyše obec s názvom *Ilija*, pričom sv. Ilija býva spomedzi svätých najčastejšou Perúnovou kresťanskou substitúciou. Toponymum *Ilija* možno považovať za dosť závažné, pretože napríklad V. Šmilauer, ktorý je skeptický k onomastickým skúmaniam týkajúcim sa mytológie, keďže v 10. a 11. storočí, keď sa názvoslovie podľa neho vytváralo, nebolo u nás už pohanstvo, považuje za potrebné hľadať namiesto pohanských inštitúcií skôr inštitúcie náhradné, kresťanské (pozri Šmilauer, 1966, s. 153). Vylúčená však nie je ani totožnosť mena *Ilija* so sv. Egídiom, ktorému je zasvätený tamojší kostol (pozri Kmeť, 1989, s. 135 – 137), čo však nie je pre nás až také podstatné, pretože napríklad aj v neďalekom čabradskom kostolíku vymenili obraz sv. Vojtecha za obraz sv. Štefana kráľa (pozri Kmeť, 1989, s. 151) a okrem toho jednotlivých pohanských bohov substituovali rôzni kresťanskí svätci. Podstatnejšie je, že v obci Ilija sa v spomenutom kostole nachádza románsky portál, ktorý bol podľa svätoantonskej kanonickej vizitácie z roku 1779 postavený „ante annos 525“, čiže v roku 1254 (Kmeť, 1989, s. 136), a kostol je určite spreď roku 1226 (pozri Bialeková a kol., 1992, s. 181). Tu treba totiž podotknúť, že hypoteticky mohol byť kostol postavený i na mieste staršej kaplnky či obetiska, pretože kresťania často vykonávali bohoslužby na starých posvätných miestach, nahradili len mená uctievaných (porov. Urbańczyk, 1947, s. 62).

Celkovo teda predpokladáme, že na sitnianskej akropole sa nachádzala studňa, ktorej predslovanské obyvateľstvo i starí Slovania pripisovali magický význam, a to jednak pre výraznú dominantnosť Sitna v Štiavnických vrchoch a okolí, jednak pre mimoriadnu, prírodne zvláštnu polohu studne na vrchu. V blízkosti studne sa zrejme vykonávali obety a tzv. Božie súdy

a o niečo nižšie na Sitne, v dnešnej Iliji, mohol mať za čias predkresťanských Slovanov obetisko Perún. Prví kresťania „pokrstili“ studňu biblickým názvom *Sitna* a od tejto studne dostal meno najprv hrad, ktorý relatívne kontinuálne pretrval až do roku 1711 (pozri Labuda, 1981, s. 113), a následne i celý vrch.

LITERATÚRA

- BAKÁCS, István: Hont vármegeye Mohács előtt. Budapest: Akadémiai kiadó 1971. 478 s.
- BIALEKOVÁ, Darina a kol.: Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. 2. zv. Stredoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied 1992. 226 s.
- KMEŤ, Andrej: Veleba Sitna. Bratislava: Tatran 1989. 291 s.
- KOLLÁR, Ján: Národné zpievanky I. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1953. 774 s.
- LABUDA, Jozef: Výsledky doterajšieho archeologického výskumu na Sitne. In: Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 19. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied 1981, s. 113 – 123.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1968. 868 s.
- MAJTÁN, Milan: Sitno (Etzelberg) – sitno. In: Slovenská reč, 66, 2001, č. 3, s. 147 – 152.
- STANISLAV, Ján: Kultúra starých Slovákov. Bratislava: Knižnica Slovenského rozhlasu 1944. 101 s.
- Sväté písmo. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1998. 2624 s.
- ŠMILAUER, Vladimír: Úvod do toponomastiky. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1966. 233 s.
- URBAŇCZYK, Stanisław: Religia pogańskich Słowian. Kraków: Wydawnictwo studium słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego 1947. 90 s.
- VÁŇA, Zdeněk: Svět slovanských bohů a démonů. Praha: Panorama 1990. 280 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

O slovenských priezviskách

3. Priezviská z krstných mien (1. časť)

Asi najviac priezvisk v kresťanskom prostredí vzniklo z rozličných podôb krstných mien. Vznikali z oficiálnych kanonizovaných podôb novozákonných, starozákonných, sväteckých a iných mien, ako aj z ich mnohých a rozmanitých domáckych i skrátených podôb domáceho, ale aj nedomáceho pôvodu.

Z mien najstarších biblických postáv, z mien prvých ľudí, patriarchov, prorokov i archanjelov a iných sa v slovenčine utvorili priezviská *Ábel, Abrahám, Absolon, Adam, Amos, Áron, Daniel, Dávid, Eliáš, Gabriel, Gedeon, Goliáš, Izrael, Izák, Jakub, Jeremiáš (Ereмиáš), Jonáš, Jozef* (toto získalo obľubu ako novozákonné meno), *Michal, Mojžiš, Putifár, Rafael, Samson, Samuel, Šalamún, Tobiáš, Zachariáš* a i. Priezviskami sa stali aj novozákonné mená a mená kresťanských svätých, napr. *Gal, Gregor, Lukáš, Marek, Matúš, Ondrej, Pavol, Peter, Šimon* a i. Priezviská sa tvorili aj z mien v ich latinskej alebo polatinčenej podobe, napr. *Adamus, Andreas, Blasius, Galus, Lichardus* (Richard), *Martinus, Michalus, Moyses, Paulus, Petrus, Prokopius, Rafajdus* (Rafael), a z inojazyčných mien a ekvivalentov mien, ako sú *Boldižár* (Baltazár), *Fedor, Choma* (Tomáš), *Ištván* (Štefan), *Móric, Rudolf, Žalman* (Šalamún). Uplatnili sa aj rozličné varianty, domáce podoby a iné odvodeniny týchto mien. Domáce podoby mien mali expresívny, familiárny charakter (ktorý sa časom neutralizoval) a väčšinou vyjadrovali privlastňovací synovský vzťah k otcovi ako hlave rodiny alebo vzťah k rodine ako celku. Na prvom mieste iste boli maznavé, hypokoristické podoby mien. V nárečovo bohato členenom slovenskom jazykovom prostredí mnohonárodnostného, etnicky veľmi pestro zloženého spoločenstva stredovekého uhorského štátu sa mohlo takto vyformovať z každého častejšie používaného mena aj niekoľko desiatok podôb, z ktorých vznikali dnešné priezviská.

Z najrozšírenejších mien, ako sú napr. *Ján, Juraj, Jakub, Andrej/Ondrej, Martin, Matej, Matúš, Michal, Peter, Pavol, Gregor, Mikuláš*, sa v slovenčine utvorilo po viac ako sto priezvisk.

Domáce podoby mien sa tvorili od najstarších čias. Z mena *Benedictus* (*Beňadik*), ktoré pochádza z latinčiny (latinské *benedictus* značí „požehnaný, blahoslavený“) a ktoré sa začalo používať u nás, pochopiteľne, až po prijatí kresťanstva, sa hneď v prvých storočiach (do konca 13. stor.) utvorili zdomácnené podoby *Benedik, Beňadik, Beňad, Beneta, Beňata, Beňa, Beňo, Benka, Benko/Benek, Benčo, Benča, Beňa, Beneš, Beňuš*, ženské meno *Beňa* a i. Zo zdomácnených podôb sa tvorili potom aj priezviská, iba v Bratislave sa (podľa telefónneho zoznamu) vyskytujú priezviská *Bena, Beňa, Benáci, Benáček, Beňačka, Benada, Benadik, Beňadik, Benák, Beňák, Benc, Benca, Bence, Benci, Bencko, Benco, Bencúr, Benč, Benča, Benčat, Benčať, Benček, Benčič, Benčík, Benčo, Benčok, Benčúrik, Benda, Bendák, Bende, Bendel, Bendík, Bendis, Bendžák, Bendžala, Bendžel, Bene, Benedek, Benedik, Benedikovič, Benedikt, Benech, Benej, Benek, Beneš, Benetin, Beniač, Beniak, Benian, Benický* (z osadného názvu Benice), *Benič, Beničák, Beniček, Beník, Beniska, Benka, Beňka, Benke, Benko, Beňko, Benkóczi* (z pomadžarčeného osadného názvu *Benkóc – Benkovce*), *Benkovič, Benkovics, Benkovský, Beno, Beňo, Benovič, Beňovič, Benovics, Benovits, Beňovský* (z osadného názvu *Beňov*), *Beňuch, Beňuš, Beňušík, Beňuška, Beňušovič, Beňa* a ďalšie, spolu viac ako 80 priezvisk, niektoré z nich vo viacerých grafických podobách, ktoré podmienili niekdajšie národnostné a kultúrne pomery stredovekého (i novovekého) Uhorska. Zdomácnené podoby tohto mena sa uplatnili aj v slovenských osadných názvoch *Hronský Beňadik, Beňadiková, Beňadikovce, Beňadovo, Beňatina, Beniakovce, Benice, Beníky, Benkovce, Beňov, Beňova Lehota, Beňuš, Beňušovce*. A krstné meno *Beňadik* nie je dnes nijako zvlášť frekventované.

Meno *Ján* je na Slovensku najobľúbenejšie a najrozšírenejšie od najstarších čias. Je to starozákonné meno, pochádza z hebrejského mena *Jochanán*, ktoré malo význam „Boh je milostivý“. V latinčine malo podobu *Joannes*, ktorá v nemčine znie ako *Johannes* popri v nemeckom jazyku utvorenej podobe *Hans*. Taliančina má podobu tohto mena *Giovanni* [čítaj: *džovani*], chorvátčina podobu *Jovan*, španielčina *Juan* [čítaj: *chuan*], maďarčina *János* [čítaj: *jánoš*], ruština podobu *Ivan* atď. V slovenčine sa od stredoveku

používa množstvo domáckych podôb tohto mena, utvorených zo slovenskej podoby *Ján* a z rozličných inojazyčných podôb. Z nich sa potom v slovenskom viacjazyčnom prostredí tvorili priezviská, ktorých by sme mohli vymenovať stovky. Iba zo základnej slovenskej podoby *Ján* vznikli priezviská *Jaňo, Janko, Janík, Janák, Janata, Janek, Janec, Janček, Janči, Jančich, Jančina, Jančo, Jančovič, Jančula, Jančura, Jančuška, Janda, Janega, Janiček, Janičina, Janiga, Janis, Janiš, Jankech, Jankovič, Jankových, Janota, Janšto, Janto, Janucha* a i. Z iných podôb vznikli priezviská, ako sú *Jánoš, Jánošík, Janoška, Janušek, Janušin, Jach, Jaš, Jašík, Jašek, Jaško, Ješko*, ale aj *Hanes, Hanus, Hanuska, Hanúsek, Handzo, Handzuš, Hanzo, Hanzel, Hanzlík* a ďalšie.

Meno *Ivan* je stará slovanská podoba starozákonného hebrejského mena *Jochanán*. Z neho sa tvorili osobné mená a priezviská *Ivan, Ivanka, Ivanko, Ivančo, Ivančík, Ivančák, Ivanička, Ivák, Ivaška, Ivaško, Ivanov, Ivanovič* (azda aj *Vanovič*), *Ivanišín, Ivantyšin* a i.

Krstné meno *Juraj* pochádza z gréckeho *Georgios*, jeho pôvodný význam bol „roľník“. Toto meno sa na západnom Slovensku a aj v severnej časti stredného Slovenska používalo v podobách so začiatočným *j-*, ako sú *Juro, Jurko*, z ktorých sa tvorili priezviská *Jurák, Juráček, Juračka, Juráň, Juráš, Jurášek, Juraško, Jurčák, Jurčo, Jurečko, Jurenko, Jurčík, Jurga, Jurík, Juriček, Juriga, Juriš, Jurišta, Jurkáček, Jurkech, Jurkovič, Jursa, Jursík* a i. Takto vznikli aj priezviská *Jergo, Jerguš, Jergal*, ktoré majú blízko k poľskej podobe tohto mena *Jerzy*. Na strednom a na východnom Slovensku sa domácke podoby mena *Juraj* používajú najčastejšie so začiatočným *d-*, ktorá vznikla vplyvom maďarskej podoby mena *György* [čítaj: *d'örd*], napr. *Đuro, Đurko, Đuri, Đurčo*, alebo aj v asibilovaných podobách typu *Dzuro, Dzuri*. Z týchto podôb sa tvoril celý rad priezvisk, napr. *Đurčo, Đurček, Đurčík, Đurčák, Đurdík, Đurdina, Đurec* (aj *Durec, Durdík*), *Đureje, Đuriač, Đuračka, Đurian, Đuriančík, Đurica, Đurič, Đurička, Đuriga, Đurík, Đurina, Đurinda, Đuriš, Đuriška, Đuriček, Đurko, Đuroš, Đurove*, ale aj *Dzúr, Dzúrik, Dzurenda, Dzuriak, Dzuriaň, Dzurila, Dzurinda, Dzurove, Dzuruš* a ďalšie.

Z mena *Michal*, ktoré pochádza z hebrejského *Michael* a značilo „Bohu podobný“, vzniklo viac ako 120 priezvisk. Z podoby *Michal* sú to priezviská *Michaláč, Michalčík, Michalech, Michaliak, Michalica, Michalička*,

Michalík, Michalko, Michel', Michlík, Michna, Michnica, z podoby *Mihal* priezviská *Mihal', Mihál, Mihálik, Mihaleje, Mihalovič, Miholek, Mihok, Mihočko* a i. Viac priezvisk vzniklo z domáckych podôb *Mišo, Mižo*. Sú to priezviská *Mišák, Mišiak, Mišiaň, Mišeje, Mišech, Mišianik, Mišík, Mišiga, Mišina, Miške, Miškov, Miškovič, Mišove, Mišovic, Mišových, Mištík, Mišun, Mišúr, Mišura, Mišút, Mišuta, Mižo, Miženko, Mižialko, Mižičko, Mižík, Mižúr* a i.

Meno *Mikuláš* pochádza z gréckeho *Nikolaos*, čo značilo „vít'aziaci“, „vít'az“. V maďarčine má podobu *Miklós* [čítaj: *miklós*], v poľštine *Mikolaj*. Z neho vznikli na Slovensku priezviská *Mikuláš, Mikulášik, Mikula, Mikulica, Mikulík, Mikulka, Mikuš, Mikušík, Mika, Mikita, Miko, Mikša, Mikšík, Mikuda*, z maďarskej podoby priezviská *Mikla, Mikľa, Mikle, Miklian, Miklánek, Mikláš, Miklo, Mikloš, Miklošík, Mikloško, Miklošovič, Miklovič, Mikluš, Miklušica, Miklušičák*, z domáckej podoby *Mičo* priezviská *Mičo, Mičko, Mičiak, Mičiaň, Mičica, Mičuda, Mičudík, Mičulík, Mičulka* a i.

Zo starozákonného mena *Jakub*, ktoré pochádza z hebrejského *Jakaqóbbh* „držiaci sa za päť“, teda „druhorodený“, sa utvorilo takisto viac ako sto priezvisk, z toho zo základných podôb *Jakub, Jakob* a z maďarskej podoby *Jakab* viac ako štyridsať: *Jakub, Jakubáč, Jakubčák, Jakubčík, Jakubčo, Jakubec, Jakúbek, Jakubík, Jakubička, Jakubis, Jakubisko, Jakoby, Jakab, Jakabčíč, Jakabovič, Jakal, Jakeš, Jakša, Jakšík* a i. Oveľa viac priezvisk pochádza z domáckej hypokoristickej podoby *Kubo*, a to priezviská *Kuba, Kubač, Kubačka, Kubal, Kubala, Kubaliak, Kubalec, Kubáň, Kubanda, Kubáni, Kubánka, Kubas, Kubasák, Kubaš, Kubát, Kubčo, Kubečka, Kubenka, Kubenko, Kubička, Kubík, Kubis, Kubiš, Kubišta, Kubka, Kuboň, Kuboš, Kubov, Kubovčák, Kubovčík, Kubovský, Kubuš* a i.

Z gréckeho mena *Gregorios*, ktoré malo pôvodný lexikálny význam „bdejúci, ostrážitý, obozretný“, sa v slovenčine udomácnila podoba *Gregor*; v staršej slovenčine bola aj podoba *Rehor*. Toto meno má v češtine podobu *Řehoř*, v maďarčine *Gergely* [čítaj: *gergej*], v ruštine *Grigorij*, v ukrajinčine *Hryhoryj*, v poľštine *Grzegorz* [čítaj: *gžegoř*]. V slovenskom prostredí z domáckych podôb mena *Gregor* vznikli priezviská *Gregor, Gregora, Gregorec, Gregorík, Gregorčok, Greguš, Grega, Gregáň, Grexa, Greksák, Grečo, Grešo, Grešák, Greško, Greštiak, Rehor, Rehuš, Rehák* a i., vo východoslo-

venskom prostredí a v nárečiach rusínskeho či ukrajinského pôvodu mohli z tohto mena vzniknúť priezviská *Hrehor, Hreha, Hrečko, Hrehuš, Hreško, Hric, Hryc, Hrica, Hricák, Hricík, Hricko, Hrico, Hricenko, Hricišin, Hricišák, Hrickanin, Hriň, Hrínko* a ďalšie, ale aj *Gric, Gryc, Greňo* a i. Súvis s maďarskou podobou *Gergely* majú priezviská *Gergel', Gergel'čík*, kontakt s nemčinou vidno v priezviskách *Gréger, Griga, Griger, Griglák* a pod. Sú to však slovenské priezviská, adaptované alebo utvorené v slovenskom jazykovom prostredí.

Z krstného mena *Štefan*, ktoré pochádza z gréčtiny a malo pôvodný význam „ovenčený, vencom ozdobený“, teda „víťaz“, sa v európskych jazykoch vyformovalo veľa podôb.

Pripomeňme si aspoň české meno *Štěpán*, poľské *Szczepan* [čítaj: *šče-pan*] a *Stefan*, maďarské *István* [čítaj: *ištván*]. Je preto pochopiteľné, že sa ako výsledok zložitej jazykovej situácie v predchádzajúcich storočiach aj v slovenčine z domácich i prevzatých podôb utvorilo viac domácych podôb tohto mena a z nich priezviská, ako sú *Štefan, Štefánik, Štefák, Štefek, Štefka, Štefko, Štefkovič, Štefuca, Štefula, Štefura, Števček, Števik, Števko, Števove, Ščepán, Štepigá, Štepitá, Štepká, Čepan*, ale aj priezviská *Ištván, Ištvánčin, Eštvanec, Eštvančík, Istók, Istočko, Eštočin, Pišta, Pištík, Pišút*, ktoré vznikli z domácich podôb mena používaných v jazykovom prostredí s kontaktom s maďarčinou, alebo *Štefl, Šteflík, Šteflovič* v slovensko-nemeckom prostredí. Priezviská *Štefl, Šteflík, Šteflovič* však nemusia svedčiť o nemeckom pôvode ich prvých nositeľov, mohli vzniknúť aj ako prezývky Slovákov v jazykovom kontakte s nemeckým etnikom a jazykom alebo v jazykovo zmiešanom prostredí.

Meno *Pavol* má latinský pôvod, slovo *paulus* znamená „malý“ a v prenesenom význame aj „skromný“. Podoba *Pavol* je novšia, vo väčšine slovanských jazykov je *Pavel*, v maďarčine *Pál*. Z tohto mena vznikli priezviská *Pavlo, Pavle, Pavlík, Pavlíček, Pavelek, Pavelec, Pavelčiak, Pavliak, Pavlák, Pavláš, Pavlis, Pavlús, Pavliš, Pavlišin, Pavlišta, Pavlita, Pavlenda, Pavlech, Pavlovič*; z domácich podôb vznikli priezviská *Pal'o, Palko, Pálek, Palovič, Palaga, Palát, Páleš, Palec, Palčo, Palčiak, Palčúr, Palečka, Paliatka, Paliga, Palúch, Pal'uga, Paco, Packo, Pacák, Pacek, Paciga, Pacúch, Paľko, Paľčo, Paľčuga, Paučo, Pauko, Paukovič*, ale aj *Pacho, Paš, Paško, Paška, Pašek, Pašiak, Pako, Pakan, Pakovič* a i.

Novozákonné meno *Peter* je z gréckeho *petros* „skala“. V niektorých slovenských nárečiach sa používajú aj podoby *Petor* i *Pietor*. Tvorili sa z neho priezviská *Peter*, *Petera*, *Peterec*, *Peterka*, *Petri*, *Petriček*, *Petričko*, *Petrák*, *Petráň*, *Petráš*, *Petraško*, *Petrenko*, *Petrinec*, *Petrovkin*, *Petrov*, *Petrovič*, *Petruf*, *Petrech*, *Petruch*, *Petruľa*, *Petruliak*, *Peto*, *Petko*, *Petík*, *Petiška*, *Petkáč*, *Peco*, *Pecko*, *Peško*, *Pešek* *Pecho*, *Pecháň*, ale aj *Pietor*, *Pietrik*, *Pietro*, *Piatra*, *Piatrik*, *Piter*, *Piterka* a ďalšie.

Novozákonné meno *Andrej/Ondrej* pochádza z gréckeho *Andreas*, čo značilo „statný, mužný, odvážny“. Z tohto mena vznikli priezviská, ako sú *Andrejčák*, *Andrejčín*, *András*, *Andraščík*, *Androvič*, *Andruška*, *Andris*, *Andrisák*, *Andriskin*, *Andriš*, *Andrišín*, *Andro*, *Anda*, *Andič*, *Andok*, *Andor*, *Andres*, *Anduš*; *Ondrej*, *Ondrejčák*, *Ondrejčík*, *Ondrejec*, *Ondrejech*, *Ondrejka*, *Ondrejковиč*, *Ondrejovič*, *Ondrás*, *Ondrašovič*, *Ondriáš*, *Ondrus*, *Ondruš*, *Ondriga*, *Ondriš*, *Ondriška*, *Onda*, *Ondo*, *Ondko*, *Ondáš*, *Ondica*, *Ondík*, *Ondiš*, *Onduško*, *Ondzík* a i. K zmene podoby *Ondrej* na *Vongrej* iste prispela aj poľština.

Meno *Anton* sa do slovenčiny dostalo ako svätecké; pochádza z rodového mena rímskeho šľachtického rodu *Antonius* a malo pôvodný apelatívny význam „popredný, vynikajúci“. Utvorili sa z neho domáce hypokoristické podoby, ako sú *Tóno*, *Toňo*, *Antonko*. Z týchto a ďalších domáckych podôb, ako aj z jeho maďarskej podoby *Antal* vznikli na Slovensku priezviská, ako sú *Antoník*, *Antol*, *Antoš*, *Antoch*, *Antolík*, *Antolčat*, *Antošík*, *Antoška*, *Antošovič*, *Antušek*, *Antal*, *Antala*, *Antalík*, ale aj *Janto*, *Tonko*, *Tonkovič*, *Tondra* a i. Niet nijakého dôvodu priezviská *Antal*, *Antol*, ale najmä *Antalík*, *Antolík* pokladať za maďarské, hoci vznikli z pôvodnej maďarskej podoby mena *Antal*, pretože táto podoba sa na stredovekom Slovensku, ktoré bolo súčasťou uhorského štátneho útvaru, používala a z nej sa domácimi, slovenskými slovotvornými postupmi tvorili ďalšie slovenské domáce podoby mena a slovenské priezviská. Zo slovenských textov sú od 16. stor. aj ako krstné mená aj ako priezviská tieto podoby známe, napr. *Antol Chorvat* (1543), *Antol Zarevúcky* (1550), *Antol Štetina* (1556), *Antal Kovačoviech* (1602), *Matúš Antol* (1589), *Juro Antol* (1543), *Jano Antol* (1600), *Matej Antol* (1610), *Matej Antoloviech* (1620), *Matej Antal* (1611), *Matej Antaloviech* 1620), používali sa aj v mene svätého, napr. pri datovaní listu „z Novak v den svateho Antola 1561“.

Meno *Šimon* patrí medzi novozákonné mená, hebrejské meno *Šimhón* značilo „načúvajúci, počúvajúci“. Vznikli z neho priezviská *Šimo*, *Šimko*, *Šíma*, *Šimek*, *Šimčík*, *Šimčisko*, *Šimčák*, *Šimkovič*, *Šimna*, *Šimončík*, *Šimončík*, *Šimonek*, *Šimúnik*, *Šimunčiak*, *Šimulčík*, *Šimura*, *Šimút*.

Novozákonné meno *Tomáš* pochádza z hebrejského slova *teóma*, ktoré značilo „dvojča“, „jeden z dvojčiat“. Z neho sa utvorili priezviská *Toma*, *Tomáš*, *Tomášik*, *Tomášek*, *Tomaščík*, *Tomašovič*, *Tomka*, *Tomko*, *Tomek*, *Tomeček*, *Tomčík*, *Tomaj*, *Tomajka*, *Toman*, *Tománek*, *Tomíš*, *Tomeš*, *Tomša*, *Tomkuliak*, z ukrajinskej formy priezvisko *Choma*.

Z hebrejského mena *Mattijah* „Jehovov dar“ sa vyformovali v gréčtine dve novozákonné mená, *Matej* (*Matiaš*) a *Matúš*. Z nich vznikli priezviská *Mateják*, *Matejov*, *Matejec*, *Matejka*, *Matejčík*, *Matejíček*, *Matejička*, *Matejch*; *Matuška*, *Matuštitk*, *Matušovič*, *Maťovčík*, *Matocha*, *Matula*, *Maťuga*, *Mačuga*, *Mačura*, *Maco*, *Macko*, *Macek*, *Mackovič*, *Mackových*, *Macuška* a i.

Meno *Martin* je z latinského *Martinus* „patriaci rímskemu bohovi Marsovi“. Z neho sa utvorili priezviská *Martinák*, *Martinec*, *Martinka*, *Martinusík*, *Marcinko*, *Marcinek*, *Miartuš*, *Miertuš*, *Mertuš*, *Miartan*, *Mertan*, *Maron*, *Maroň*, *Marónek*, *Mach*, *Macho*, *Maško*, *Mašek*, *Macháč*, *Macháček*, *Machala*, *Machata*, *Machota*, *Machút*, *Machaj*, *Machyňa*, *Machyniak*, *Machovič* a i.

Meno *František* je novšie, svätecké meno, jeho staršia forma bola *Frančišek*, východiskom bol pravdepodobne germánsky kmeňový názov *Frank*, ktoré malo význam „slobodný, voľný“. Talianska podoba *Francesco* [čítaj: *frančesko*] znamenala „Francúzik“ a maďarská *Ferenc* mala vplyv na utvorenie domáckych podôb tohto mena *Fero*, *Ferko*. Z tohto mena a jeho domáckych podôb vznikli priezviská *Ferko*, *Ferček*, *Ferčák*, *Ferech*, *Ferenčík*, *Ferienčík*, *Ferenčák*, *Feranec*, *Ferančík*, *Ferianc*, *Feriančík*, *Fraňo*, *Franko*, *Franek*, *Frank*, *Fano* a i.

Biblia spomína mená troch kráľov, ktorí sa prišli pokloniť novonarodenému Ježišovi do Betlehema, nazývali sa *Gašpar*, *Melichar* a *Baltazar*. Všetky tieto tri mená boli v minulosti obľúbené, ako mená „troch kráľov“ sa používali pri koledách, tvorili sa od nich domáce podoby, prímená a priezviská.

O mene *Gašpar* sa v príručkách uvádza, že je orientálneho, asi aramejského alebo perzského pôvodu, jeho pôvodný význam sa vykladá ako „nosič,

strážca pokladov“. Z latinskej podoby mena *Casparus* vznikla česká forma *Kašpar*. Zo slovenského mena *Gašpar* vznikli priezviská *Gašpar*, *Gašparík*, *Gašpierik*, *Gašparovič*, *Gašparides*, *Gašperan*, z domáckych podôb sú priezviská *Gažo*, *Gažko*, *Gažík*, *Gašo*, *Gaško*, *Gažúr*, *Gažovič* a pod.

Meno *Melichar* sa pokladá za variant hebrejského mena *Melchior* s pôvodným významom „môj kráľ je svetlo“. Novšia podoba tohto mena je *Melicher*. V priezviskách sa vyskytujú obidve podoby, napr. *Melichar*, *Melicher*, *Melichárek*, *Melicherčík*, z domáckych podôb sa vytvorili priezviská *Meľo*, *Melko*, *Melich*, *Meliš*, *Meluš*, *Meliška*, *Melkovič*, *Melúch* a i.

Meno *Baltazár* je utvorené z babylonského mena, ktoré malo pôvodný význam „(boh) Bál nech ochráni kráľa“. Z mena *Baltazár* vznikli slovenské domácke podoby a priezviská *Balco*, *Balko*, *Balek* (i *Ballek*), *Balák*, *Bauco*. Z maďarskej podoby tohto mena *Boldizsár* vznikli priezviská *Boldizár*, *Boldiš*.

Z biblického novozákonného mena *Bartolomej*, ktoré má pôvod v aramejčine a v staršej slovenčine sa používalo aj v podobách *Bartolen* a *Brtomil*, vznikli slovenské priezviská *Barto*, *Bartko*, *Bartek*, *Bartík*, *Barčík*, *Barták*, *Bartiš*, *Bartoš*, *Bartošík*, *Bartuš*, *Bartoň*, *Bartovič*, ale aj *Bariš*, *Baroš*, *Brtáň* a ďalšie. Z nemeckej domáckej podoby tohto mena sa vytvorilo priezvisko *Bartl*, z maďarských podôb priezviská *Bartal*, *Bartók*, *Bertók*, *Berko*, *Berka*, *Berky*, *Berco* a i., z ukrajinskej podoby priezviská *Varchol*, *Varchal*, *Varchola*, *Varcholík*, *Varhol* a ďalšie. Podoba *Bartek* naznačuje, že priezvisko vzniklo na západnom alebo na východnom Slovensku, na stredo-slovenskom území by malo podobu *Bartko* (ako *Janek* – *Janko*).

Starozákonné meno archanjela *Gabriel* malo v hebrejčine význam „Boží muž“. V slovenčine vznikli z neho priezviská *Gabčo*, *Gabčík*, *Gabko*, *Gabaj*, *Gabal*, *Gaboň*, *Gaboš*, *Gabúl*, *Gabura*, *Gabovič*, *Gábrik*, *Gabriš*, *Gabriška*; z maďarskej podoby priezviská *Gábor*, *Gáborík*, *Gáborčík*, z rusínskej *Gavril*, *Gavrila*, *Havrila*, *Gavrik*, *Gavroň* a i.

Starozákonné meno *Adam* pochádza z hebrejského slova *hádám*, čo značilo „zem, prst“, teda „človek z prachu zeme“, z neho sa vytvorili priezviská *Adam*, *Adamus*, *Adami*, *Adamy*, *Adame*, *Adamať*, *Adamec*, *Adamček*, *Adamčák*, *Adamčiak*, *Adamčík*, *Adámek*, *Adamík*, *Adamiš*, *Adamica*, *Adamička*, *Adamka*, *Adamko*, *Adamov*, *Adamovic*, *Adamovič*, *Adamkovič*, ba aj *Adásek*.

Meno *Fedor* pochádza z východného byzantského prostredia. V ruštine má podobu *Fjodor* (staršie *Feodor*) a pochádza z gréckeho *Theodóros* „Boží dar“. Väčšina priezvisk utvorených z mena *Fedor* pochádza z východoslovenského prostredia, sú to priezviská *Fedor*, *Fedora*, *Fedorko*, *Fedorco*, *Fedorčák*, *Fedorčo*, *Fedorenko*, *Fedoriak*, *Fedoročko*, *Fedoroňko*, *Fedorišin*, ako aj priezviská *Fedák*, *Fedina*, *Fed'o*, *Fedko*, *Fedkovič*, *Fecák*, *Fecek*, *Fecko*, *Fecenko*, *Fecanina*, *Feckanin*, *Feciškanin*, *Feč*, *Fečo*, *Fečko*, *Fečkovič* a ďalšie.

Meno *Klement* pochádza z latinského slova *clemens* „prívetivý, láskavý“, na Slovensku sa od najstarších čias viac uplatňovala východná podoba *Klíment*. Odrazilo sa to aj v tvorení priezvisk: *Klemo*, *Kleman*, *Klementoviš*, *Klemens*, *Klementis*, *Klimo*, *Klimko*, *Klimek*, *Klimčík*, *Klimčák*, *Klimáček*, *Kliman*, *Klimeš*, *Klinda*.

Meno *Demeter* má pôvod v gréckom *Démétrios* „patriaci bohyni Deméter“. Jeho východná podoba *Dimitrij* sa u nás rozšírila valašskou kolonizáciou. Z tohto mena sa tvorili priezviská *Demeter*, *Demitra*, *Demo*, *Demko*, *Demčák*, *Demek*, *Demeš*, *Demovič*, *Dzimko*, *Mi'o*, *Mi'ko*, *Mitala*, *Mitana*, *Mitáš*, *Mitašík*, *Mitoš*, *Mitošinka*, *Mitra*, *Mitro*, *Mitrik*, *Mitúch*, *Mitucha*, *Mituna*, *Mitura*, *Gmiter*, *Gmitro*, *Gmiterko* a i.

Zo starozákonného mena *Daniel*, ktoré pochádza z hebrejčiny a pôvodne značilo „Boh je sudca“, sa tvorili priezviská z viacerých jeho hláskových podôb, napr. *Daniel*, *Danihel*, *Daňhel*, *Danel*, ako aj z jeho domáckych podôb, napr. *Daňa*, *Daňo*, *Danko*, *Dančo*, *Dančiak*, *Danáč*, *Danáak*, *Danáš*, *Danda*, *Danik*, *Daniček*, *Danila*, *Daniš*, *Daniško*, *Dankanin*, *Daško* a i.

Starozákonné meno *Samuel* pochádza z hebrejského *š(e)mi'el*, čo znamená „meno Boha“. Z neho sa tvorili priezviská *Samo*, *Samek*, *Sámel*, *Samuhel*.

Z mena proroka Jeremiáša (hebrejské *Jirmejáh* „vyvýšil ho Jehova“) vznikli priezviská *Eremiáš*, *Remiáš*, *Remeš*, *Remiš* a azda aj *Remiar*, *Remo*, *Remko*, *Remek*, *Remšík*, *Remžik*, *Remža*.

Z mena proroka Jonáša (hebrejské *Jónáh* „holub“) pochádzajú priezviská *Jonáš*, *Jonáši*, *Jonášek*, *Jonaštík*, *Jonas*, *Joneš*, *Jonis*, *Jonek*, *Joniak*, *Jonata*, *Jóna*.

Z mena proroka Zachariáša, ktoré pochádza z hebrejčiny a hebrejské *Zehharjah* značilo „Jehova si spomenul“, sa tvorili priezviská *Zachariáš*, *Zacharides*, *Zachar*, *Zachara*, *Zacharčok*, *Zacharda*.

Starozákonného Mojžiša, ktorého meno pochádza z hebrejského *móšéh* a značilo „vytiahnutý z vody“, pripomínajú priezviská *Mojžiš*, *Mojžišek*, *Mojžišik*, *Mojžík*, *Mojžita*, *Možiešik*, *Mojzes*, *Moyzes* a azda aj *Móži*.

Z domáckej podoby krstného mena *Šebastián*, ktoré je sväteckého pôvodu (podľa mena sv. Šebastiána, mučeníka) vznikli priezviská *Šebo*, *Šebík*, *Šebek*, *Šebei*, *Šebeň*, *Šeban*, *Šebian*, *Šebeš*, *Šebesta*, *Šebok*, *Šeboň*, *Šebora*, ale aj *Šabo*, *Šabek*, *Šabík*, *Šabián*, *Šabata* a i.

Svätecké meno *Fabián* má pôvod v latinčine, *Fabianus* značilo „patriaci rímskemu rodu Fabiovcov“ (latinské slovo *faba* „bôb“). Z neho sa utvorili priezviská *Fabiánik*, *Fabini*, *Fabo*, *Fabik*, *Fabiš*, *Fabišik*, *Fabok*, *Fabšo*, *Fabšik*, *Fabuš* a i.

Zo ženských mien sa tvorili priezviská najmä na východnom Slovensku a iba sporadicky. Tak vznikli priezviská *Ančin*; *Barborík*, *Barborák*, *Borčín*; *Dorčák*, *Dorčín*, *Dorko*, *Dornič*, *Dorot*, *Dorotiak*, *Dorotin*, *Doruľa*, *Dorušin*; *Hančin*, *Hanušin*; *Katriak*, *Katrenčiak*, *Katrenčik*, *Katrinec*, *Katuša*, *Katuščák*; *Magdič*, *Magdolen*; *Margita*, *Margetin*; *Marušiak*; *Oršulák*; *Zošiak*; *Zuskin*, *Zuzula*, *Zuzčik*; *Žofčík*, *Žovák*, *Žovinec*, *Žovinka*, *Žovkin* a i.

Milan Majtán

Turzovské nárečie a jeho nárečová terminológia súvisiaca so zakáľačkou

Turzovské nárečie má v rámci slovenských nárečí okrajové postavenie a vďaka svojej geografickej polohe je dobre konzervované. Patrí k prechodným slovensko-poľským nárečiam a odráža sa v ňom kontakt so susednými slovenskými, severomoravskými, poľskými a goralskými nárečiami. Mnohé prvky v tomto nárečí sú charakteristické len pre poľské nárečia. Takým je napr. zmena dlhého *á* na *o*, napr. *mom* – *mám*, *dom* – *dám*, *prozny* – *prázdnny*. Zachováva sa v ňom aj protiklad *i* – *y*. Samohláska *y* je nielen pokračovaním praslavanského zadného *y* (okrem postavenia po *k*, *g*, *ch*), ale aj náhradou za staré zadné *e* ako výsledku vokalizácie a kontrakcie.

Nárečie Turzovky patrí do skupiny hornokysuckých nárečí, ktoré sú v systéme slovenských nárečí zaradené k západoslovenským nárečiam. Považujeme za potrebné spomenúť, že začlenenie hornokysuckého nárečia sa u rôznych autorov výrazne líši. R. Krajčovič (1988) vymedzuje hornokysucké nárečie ako pomedzný areál patriaci do hornotrenčianskeho areálu. J. Štolc (1994, s. 91) zaraďuje hornokysucké nárečie do hornotrenčianskej nárečovej podskupiny. I. Ripka (1997) v polemike o neprehľadnosti klasifikačnej štruktúry slovenských nárečí, ktorá by podľa neho mala byť stabilná a jednotná, navrhuje aj pomenúvanie makroareálov a základných areálov dôsledne v plurálovej forme. Takéto pomenúvanie (príslušné názvy v plurálovej forme) považujeme za opodstatnené, lebo i hornokysucké nárečie (ku ktorému patrí aj turzovské nárečie) sa ďalej vnútorne člení a vykazuje markantné rozdiely. I. Ripka vymedzuje termín *kysucké nárečia* (tu sa teda zaraďuje i turzovské nárečie).

V našom príspevku sa zaoberáme terminologickou vrstvou nespisovnej slovnej zásoby, t. j. nárečovou terminológiou v meste Turzovka, a to nárečovou terminológiou súvisiacou so zakáľačkou, pričom uvádzame označenie javu alebo veci a zodpovedajúci nárečový výraz (foneticky transkribovaný). Na záver na ukážku pripájame foneticky transkribovaný súvislý nárečový text.

Zakáľačka (zabitie brava na domácu potrebu) a s ňou súvisiace zvyky sa v nárečiach odrazili v bohatej nárečovej terminológii (pozri napr. J. Matejčík, 1975, s. 122 – 123; K. Palkovič, 1987; pozri aj A. Habovštiak – ASJ V, 1984, 1. zv. s. 282 – 291, 2. zv., s. 190 – 195). Na Kysuciach (i v Turzovke) má zakáľanie brava dosiaľ veľmi silnú tradíciu. V súvislosti s markantnými spoločenskými a hospodárskymi zmenami na vidieku sa postupne táto nárečová terminológia začína vytrácať. V súčasnosti praktizuje zakáľanie brava prevažne len staršia a stredná generácia, zriedkavo mladšia generácia. Zakáľačka nepredstavuje len sám akt zabitia brava, ale aj utuženie a scelenie rodiny a rodinných vzťahov (obyčajne sa schádza celá rodina).

Súbor prác spojených so zabitím brava na mäso sa nazýva *zabijačka*. Akt, pri ktorom sa ošipaná zabije na mäso (najprv pištoľou, potom nožom), označuje sa slovesom *zabič* – *najprv zastrelíč pištoľu, potom zakľoč koľokem*. *Koľok* je úzký dlhý nôž určený na zakáľanie. V minulosti sa ošipaná nestriela, ale omračovala kladivom a až potom sa zaklala nožom. Pred

zabitím sa ošipanej na nos prichytí *slučka na nos*. Krv vytekajúca z prasaťa sa zachytáva do pripravenej misy a hneď sa musí naliať do *kameňora*, t. j. do hlineného hrnca, a s určitým množstvom soli miešať do vychladnutia, aby sa krv nezrazila. Krv so soľou sa mieša tzv. *švrľokem*, dreveným náčinním slúžiacim na miešanie, ktoré má v spisovnom jazyku názov *habarka*. Po zabíí sa brav umiestnený na rebríku *opari varenu vodu* alebo *opol'i horakem (led'ampu)*. V minulosti sa brav opaľoval slamou. Takto je brav zbavený štetín na povrchu tela. Niekedy sa menšie bravy uložili do koryta, obľali vriacou vodou, *pot sviňu še dali rečaže a za ňe še tahalo z jednyj aj druhej strany a sršč šla dolu*. Po opálení (príp. obarení) štetín sa na povrchu tela opálili *raputy* (ratice) a *zlupl'i* – oddelili sa od ostatnej časti nohy. Ohorená koža na povrchu tela brava sa ďalej oškriabala *zvonkami* – nástrojmi z kovu (ich tvar pripomína zvonček). Nasleduje zavesenie brava na tri podporné žrde zviazané reťazami – to je *vešetura*, na nej je umiestnené *brco*, brvno slúžiace na zavesenie a rozťahovanie brava. Pri vešaní brava pomáha nástroj na zdvíhanie – *zdvihak*. Potom sa zabitý brav rozštvrtí – *rozybere še*. Najskôr mäsiar vyberie z brava vnútornosti: *ladviny*, *čaške pluca* (t. j. pečienku), *lachke pluca* (plúca), *srco*, *žaludyk*, *čereva* (črevá sa ďalej musia *prevročidž a vymyč*), *pacharinu*, *doru*. Ďalej mäsiar odreže hlavu. Hlavu rozsekne a vyberie *jazyk*, *mozyk*, *oči*, vyreže tzv. *podhrdlovinu* – pás slaniny pod pyskom, *odreže uši a stahňe slaňinu*. Nasleduje odrezanie *predňih noch*, z ktorých sa ešte odrežú *kol'ena*. Predné nohy bez kolien sú tzv. *plecka*. Kolená sa používajú pri príprave *tlačenki*. Časť od kolena nadol má názov *raputa*. Blana siahajúca od zadných nôh po rebrá a udržiavajúca črevá sa pomenúva *slabina*. *Chrbet* – karé sa rozkrojí a obyčajne je súčasťou *vysluški*. Mäsové kusy slaniny – *prerosnuta slaňina mjasym* – sa vyberú a vyrežú sa pásy na údenie. Ostatná slanina sa očistí od kože – *stahňe še s kože*, pokrája sa na hrubšie kusy – *poreže še na hrupše šprki* a vyškvári sa na masť – *topi še*. Po vyškvarení nakrájanej slaniny zostanú tuhé časti – *šprki* a tekutá časť – *mašč*. Sadlo sa škvári osobitne, lebo je jemnejšie a mohlo by sa spáliť. Na cedenie masti sa používa *žel'ěžny sitko*. Masť sa uskladňuje v nádobe – *kadži (kadža na mašč* – plechová osmaltovaná nádoba) alebo v *kameňore*. Mäso sa pred údením močí v soľnom roztoku – *rosol'e*. Ešte predtým sa však slanina osolí, posype cesnakom, kožou nahor sa uloží do vane a nechá sa takto dva-tri dni odpočívať. Proces solenia slaniny sa nazýva slovesom *nasolič*.

Rôsol sa pripraví tak, že sa nechá zovrieť voda so soľou, novým korením, bobkovým listom, borievkami, rascou a čiernym korením. Tento roztok sa nechá vychladiť a potom sa ním zaleje slanina, príp. mäso. Takto sa slanina ponechá 10 až 15 dní, pričom sa denne otáča a prekladá. Po tejto procedúre sa slanina či mäso konzervuje dymom – *udži še*. Mäso, slanina a klobásy sa údia v drevenej (väčšinou), murovanej alebo plechovej miestnosti – *udžoku*. Klobásy sa vešajú na drierka (väčšinou z konárov stromov) – *patyki*. Z uvareného mäsa – *ovaru* (hlava, uši, jazyk, srdce a kolená) sa pripravuje *tlačenka*. Tekutina, v ktorej sa tieto časti varili, používa sa pri príprave *tlačenky* a *jaterníc* (*jel'ita*). Na mletie mäsa sa používa strojček – *ručny ml'nyk* (*ml'nyk na mjaso*). Mlynčekom sa melie mäso na *jaternice*, *klobásy* a *paštétu*. Dávnejšie sa používal starší spôsob (niekde sa používa doteraz) – ručné krájanie nožom. Strojčekom (*špricu*) sa plnia črevá (*jaternice*). V minulosti sa používal *hruby roch s kravy* (*rožek*) s odrezanou špicou, cez ktorý sa kaša vtlačala do čriev prstami. Robenie *jaterníc*, *krvavnic* a *klobás*, t. j. činnosť plnenia čriev, sa pomenúva *nal'evaňe* (napr. *nal'evač klobasy*). *Jaternice* sa naplňajú kašou nazývanou *žebročka*. Táto kaša pozostáva z *rajzu*, *uvarenyh a poml'etyh lahkich pl'uc*, *uškvarenyj cybul'e*, *sol'i*, *krvi* (zmiešanej so soľou), *uvarenyh krup*, *pepra*, *novyho koreňa*, *majoranki*, *cesneku*. Takto naplnené *jaternice* sa v Turzovke nazývajú *jel'ita*. *Jatyrňicy* sa pripravujú podobne ako *jel'ita*, ale bez pridania krvi. *Krvavňicy* sú naplnené tenké črevá z brava, ktoré sa plnia rožkami, krvou a vareným mäsom. Všetky tieto výrobky (*jatyrňicy*, *krvavňicy*, *jel'ita*) sa ešte krátko povaria – *obvaru še*. Po ich uvarení zostane tekutina – *prdoľačka*. Malé drierko zastokávané na konci *jaternice*, sa volá *špyndl'ik*. Činnosť zastokávania drierka sa pomenúva slovesom *špyndlič*. Dar zo zakáľacky (*vyслуška*) sa dáva príbuzným a účastníkom zakáľacky. Obyčajne je to *kuz m'jasa s chrbeta*, *slaňina*, *kus tlačenki*, *jel'ita* a *kapušnica do baňki*. K jedlám, ktoré sa na zakáľacke pripravujú, patria: *šprki* – dočervená vyškvarené kúsky mäsa, jedia sa s chlebom ako prvé, *škvareny mozyk* – mozog z prasťa škvarený na masle s rascou a soľou, *kapušnica* – kyslá polievka z kapustnice (šťaavy z kyslej kapusty) a čerstvého mäsa, ktorá sa je ako hlavné jedlo, *hušpel'ina* – usadenina z rozvareného mäsa (z hlavy a pa-prčiek) a koží brava.

V nárečovej lexike súvisiacej so zakáľackou sme zaznamenali výskyt motivovaných pomenovaní (*brco*, *krvavňica*, *kameňor*, *dora*, *zabijačka*,

zvonyk, koľok, udžok, vešetura), jednoslovné pomenovania (mašč, klobasa, kadža, raputa) a dvojslovné pomenovania (ručny ml'nyk, lachke pluca, čaške pluca), prevzaté pomenovania (z nemčiny: hušpelina, šprica, šprka).

Foneticky transkribovaný nárečový text (zjednodušený čitateľský prepis):

Zabijačka

Vždycki prindže rodžina. Keďž je uš praša vykyrmeny, budže zabijačka. U naz je to pret svjotkami. Kedyši aj medzy svjotkami. Najprf še coši vypije, aby še chlopi zahroľi. Ale fšecko je už nachystany. Voda še vari f paroku, vercajg je tyž nachystany. Pred zabijačku praša ňesme žradž jedyn džeň, aby byľi prozny bachora. Dom mu trochu žraňicy, aby vyšlo s chľefka. Jedyn chlob medzytym privjaže sviňi štranyg na nohu, do slučku do nosa a masar ju streľi pištoľu na sviňe. Richlo ju prevrocu na bog a zakoľu ju dluhim nožem. Muši še richlo chytač krev do jel'it. Hnyt še tam do sol'i a mešo še, aby še ňezražila. Je ešče čepla, peňi še a pari še z ňej. Dotahňe še do dvora a do še na rebrik. Taras še sviňa opari aľebo opeče. Kedyši še opekala slamu, potym ľedlampu, taras pl'inym. Potym še oškrabuje poľenkem aľebo šindželkami, taraz zvonkami, aby byla čista a ňemala chlupof. Umyje še rižakem a vodu dočista a zaveši še na vešeturu. To su tri napichany koly a zvyjazyny rečažami. Zadňe nohi še narežu a pretahňe še tam brco, dvihňe še na rečaži. Masar sviňu ešče roz opucuje, poodrezuje cycki a do ih gaždžyne do podolka, aby še jej každy rok sviňe darily. Gaždžyny, mlady, stary chystaju zaše coši vypič, čaj z rumym aľebo šľivovicu. Chlopi maju račej šľivovicu. Baby varu krupy, preberaju a umyvaju rajs, lupaju cesneg do klobas, jel'id a tlačěnki a kľebeču. Masar ešče praša zyškrobe, umyje a odreže hlavu. Hlavu rozrube napoľy, vybere oči a mozyk. Mozyk še škvari na masľe s kminym. Masar sviňu rozybere, do dolu slaňinu, potym vybere bachora, srco, pluca a pacharinu, tu vyleje, umyje, do tyho še dovo tlačěnka. Dorozbero sviňu na kuski. Mjaso do gaždžynom, aby upekl'i špyryk, do im mjaso na kapušnicu. Jazyk, hlava, kože a srco še do varidž na tlačěnku a do jel'it. Ešče masar prevroco čereva prez rožeg a potym ih baby umyvaju f kibľu, pokel' ňeprestanu smrdžeč. Potym še robi tlačěnka a jel'ita. Krojo a škvari še sadlo na mašč.

Večer še okoštjuje kapušnica, pečú še jel'ita a fšecko še dobre zapije. Klobasa še do udžidž do udžoka. A je po zabijačke. Ostaňe len kopa radov a špiny.

Eva Dodeková

LITERATÚRA

HABOVŠTIAK, Anton: Atlas slovenského jazyka. Zv. 4. Lexika. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda 1984. 464 s. – Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazníky – indexy. Bratislava: Veda 1984. 368 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.

MATEJČÍK, Ján: Lexika Novohradu. Martin: Osveta 1975. 312 s.

PALKOVIČ, Konštantín: Nárečová terminológia súvisiaca so zakáľačkou. In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1987, s. 55 – 70.

RIPKA, Ivor: Poznámky o klasifikácii slovenských nárečí. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Philologica. 45. Red. P. Žigo a iní. Bratislava: Univerzita Komenského vo Vydavateľstve UK1997, s. 175 – 181.

ŠTOLC, Jozef: Slovenská dialektológia. Bratislava: Veda 1994. 216 s.

ROZLIČNOSTI

Slová s predponou vz-

O predpone *vz-* sa v monografii autora tohto článku (Slovotvorná sústava slovenčiny z r. 1959, s. 204 – 205) konštatuje, že je pomerne zriedkavá a že významy nie sú až také vyhranené ako významy ostatných predpôn, ale aj tak sa konštatujú tri významy: 1. dostať sa nahor (*vzniest' sa*, *vzopäť sa*), 2. dostať sa preč (*vzdialiť sa*), 3. dostať hore (*vzpažiť*, *vztýčiť*).

V Slovníku slovenského jazyka V (1965) sa pod heslom *vz-*, *vzo-* uvádzajú tri významy 1. pohyb nahor alebo proti niečomu (*vzísť*, *vzklíčiť*, *vzletieť*), 2. náhly vznik alebo zmohtnutenie deja (*vzblknúť*, *vzkriesiť*, *vzmužiť sa*), 3. stráca charakter predpony (*vzdať sa*, *vzdávať sa*, *vzdialiť sa*).

Netreba osobitne dokazovať, že ani v jednom z uvádzaných pokusov o definovanie významov sa neberú do úvahy všetky jestvujúce a zistiteľné významy, ale najmä sa nerobí rozdiel medzi predmetovými a zvratnými slovesami. Lepší pohľad na významy týchto slovíec s predponou *vz-* možno rekonštruovať na základe onomaziologickej teórie tvorenia slov. Treba tu vychádzať z onomaziologickej bázy, ktorá má podobu *vz-* a ku ktorej sa pripája onomaziologický príznak vyjadrujúci smerovanie nahor alebo do diaľky. Ale treba tu prepokladať aj „zvratnú“ onomaziologickú bázu, teda predpona *vz-* + *sa*, ku ktorej možno pripojiť aj onomaziologický príznak vyjadrujúci smer nahor, ale aj vodorovný pohyb v istom priestore (napr. *vzniest' sa* – *vznášať sa*).

Pravda, nie všetky slovesá s predponou *vz-* majú zreteľnú slovotvornú, resp. onomaziologickú štruktúru. Chceme upozorniť najmä na slovesá *vzdeľovať (sa)* a *vziať*.

V prvom prípade sa k onomaziologickej báze *vz-* pripája onomaziologický príznak *-del-*, vo všeobecnosti málo zreteľný. Preto sa napr. v Morfematickom slovníku slovenčiny segmentuje ako *vz/del-*, čo znamená, že segment *vz/del-* sa hodnotí ako potenciálna predpona ako celok. Ale nepo-

dáva sa výklad o význame koreňa *del-*. Táto podoba skutočne v slovenčine samostatne nejestvuje. Ale blízke slová ako *dielo*, *dielňa* poukazujú na české sloveso *delati*. Bližšie pochopiť význam pomôže pohľad na celú skupinu slov súvisiacich s príznakom *-del-*, t. j. na súbor slov okolo pomenovania *vzdelanie*. Jeho význam možno vymedziť ako súbor vedomostí, poznatkov v istej oblasti ľudského vedomia. Z tohto poznatku možno vymedziť nielen vzdelanie ako súbor poznatkov, ale aj význam slovesa *vzdelat'* – *vzdelávať* (častejšie sa vyskytuje opakovacia podoba). Popri východiskovom pomenovaní *vzdelanie* možno vymedziť pomenovania *vzdelanec*, *vzdelanosť*, *vzdelanostný*, *vzdelávací*.

Jasný vplyv češtiny vidieť aj v slovách *vznešený*, *vznešenosť*, najmä pokiaľ ide o spoluhlásku *š* – proti slovenskej podobe *vznesený*, *povznesený*.

Nezreteľnú morfeematickú štruktúru má aj sloveso *vziať*, hoci významová súvislosť so slovesom *brať* je tu zreteľná. Ale možnosti komutácie typu *zajať*, *najať*, *prijať* ukazujú, že tu je onomaziologický príznak *-jať*, ktorý sa v slovese *vziať* zapisuje ako *-iať*. Tento predpoklad umožňuje uspokojivo vysvetliť aj alternácie v slovách ako *pri-jem*, *ná-jom*, *záu-jem*, ale aj v slove *vzájomný*.

Napokon treba pripomenúť, že jestvuje dosť veľká skupina substantív odvodených od sloviess s predponou *vz-*. Sú to napr. *vzlet*, *vztyk*, *vzduch*, *vzdych*, *vztlak*, ako aj menej jasné prípady ako *vzdor*, *vzor*, *vzpera*, *vzpierač*.

Ján Horecký

Ani obraz, ani zvuk

Na náhle spoločenské zmeny, ako je známe, najpohotovejšie reaguje slovná zásoba a rovnako frazeológia ako jej špecifická vrstva. Po roku 1989 vznikol v slovnej zásobe mimoriadne čulý pohyb. Z používania sa začali vyradovať slová (pomenovania) viazané na predchádzajúce spoločenské zriadenie a naproti tomu prudko pribúdali slová súvisiace s nastoľovaním nového spoločenského poriadku. Týka sa to aj nárastu frazém, hoci v po-

rovnaní s bežnou slovnou zásobou je ich rast oveľa pomalší. Možno tu spomenúť „poprevratové“ frazémy *byť in*, *byť v obraze*, *(ne)vedieť*, *kde je sever* a ďalšie.

Najnovšie sa v ústnych prehovoroch – predovšetkým v každodenných dialógoch – zjavuje výraz *ani obraz*, *ani zvuk*. Upotrebuje sa v súvislosti s vlastnosťami osôb, vecí, ale aj so situáciou bez východiska ap. Podobne ako vo frazéme *byť v obraze* aj v novej frazéme sa odráža vyspelosť súčasnej techniky, jej spôsobilosť prenášať obraz a zvuk odkiaľkoľvek, kamkoľvek, kedykoľvek a na akúkoľvek vzdialenosť. Akiste je správny predpoklad, že motiváciu vzniku frazémy treba hľadať v televíznej obrazovke, v televízore, v ktorom zlyhá prenos svetelného aj zvukového signálu a divák nič nevidí ani nepočuje. Pravdaže, význam frazémy sa nezakladá na absencii svetelného a zvukového vlnenia, ale na absencii vlastností, ktoré by konkrétny človek mal mať, no nemá, napr. rozvahu a odvahu, krásu a múdrosť, šľachetnosť a súcitiť atď. (porov. frazeologizmy *ani ryba ani rak*; *ani varený*, *ani pečený* používané o váhavom, nerozhodnom človeku).

Syntaktická štruktúra východiskovej frazémy je analógiou štruktúry frazém, ktoré sa v slovenčine vžili už dávnejšie. Tvoria ju dve jednoduché syntagmy s vytyčovacou časticou *ani*, po ktorej nasledujú substantíva *obraz*, *zvuk*, ale v iných frazémach to okrem substantíva môže byť aj adjektívum, sloveso, príslovka, napr.: *ani z voza*, *ani na voz* (= ani tak, ani onak; nijako), *ani slaný*, *ani mastný* (= nevýrazný), *ani ožiť*, *ani umrieť* (= stále rovnaký, rovnako), *ani hore*, *ani dole/ani sem*, *ani tam* (= zotrvať nehybne; nemožnosť premiestniť).

Ak sa pred tieto neslovesné frazémy pridá nejaké sloveso v zápornej podobe, napr. *nie je*, zreteľnejšie sa ukáže, že vytyčovacia častica *ani* zosilňuje zápor, ktorého intenzita sa ešte znásobuje, pretože sa v syntaktickej štruktúre frazém tohto typu vyskytuje dvojmo. Z vysvetľujúceho textu v zátvorkách pri jednotlivých frazémach sa dá vyčítať, že ich význam sa nekoštituuje mechanickým odčítaním významov jednotlivých komponentov vytvárajúcich frazému. Frazéma ako samostatná lexikálna jednotka sa usúvzťažňuje s iným denotátom ako prvky tvoriace jej syntaktickú štruktúru.

Frazému *ani obraz*, *ani zvuk* zaradujeme medzi neslovesné frazémy, ktoré sú „predsa len dosť výrazne limitovanou skupinou frazém“ (J. Mlacek, *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Veda 2001, s. 25). Niektorým

frazémam sa podobá nielen formou, ale blízka im je aj svojou „sémantickou hodnotou“ (termín J. Mlačka), takže možno hovoriť o synonymii.

Ani obraz, ani zvuk je nová frazeologická jednotka plne akceptovateľná z hľadiska jazykovej kultúry aj bezporuchovej komunikácie.

Ivan Masár

Viem ťa?

Nápadnou črtou niektorých súčasných populárnych piesní je zneužívanie anafory, t. j. opakovanie hudobného motívu alebo časti piesne a paralelne s tým opakovanie konkrétneho textového segmentu. O zneužívaní možno hovoriť preto, lebo viditeľne nejde o využitie anafory ako výrazového prostriedku uplatňujúceho sa predovšetkým v oblasti umeleckej (hudobnej alebo slovesnej) tvorby, ale o šokovanie poslucháča populárnej piesne odvahou samoučelne a nefunkčne do omrzenia opakovať jedno a to isté. Z jednej strany je to prejav podceňovania potenciálneho percipienta textu, z druhej strany dôkaz absencie tvorivosti. Sotva inak ako deficit tvorivosti možno označiť mnohonásobné opakovanie napr. textového segmentu *Ja sa zbláznim* (vari osemkrát) alebo *Viem ťa* (približne rovnako) v dvoch konkrétnych pesničkách. Jazykovým rozborom možno dokázať, že podobné segmenty z hľadiska výstavby celého textu neplnia ani estetickú funkciu, ktorú v umeleckom texte má anafora, epifora a ďalšie štylistické a jazykové prostriedky, ale ani funkciu konektora, ktorý v rámci celého textu piesne má vytvárať nadväzné (konektívne) vzťahy.

Segment *Viem ťa* nepritáhuje pozornosť iba domfzavým provokatívnym opakovaním. Zaujímavý je aj z hľadiska jazykovej správnosti. Prečo?

Sloveso *vedieť* patrí medzi vysoko frekventované a významovo prehľadne štruktúrované slová spisovnej slovenčiny. Formálnym dôkazom vysokej frekvencie je niekoľko stovák dokladov v lístkovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, podľa ktorých sa koncipoval šesťzväzkový Slovník slovenského jazyka, ako aj jednozväzkový Krátky

slovník slovenského jazyka, a takmer desaťtisíc dokladov v elektronickej kartotéke – v Slovenskom národnom korpuse. Významovú štruktúru na základe dokladov odkryli obidva slovníky, pričom heslo *vedieť* práve na základe uvedených ukazovateľov (frekvencie, významovej štruktúry) patrí medzi najrozsiahljšie heslá v týchto slovníkoch.

Frekvencia slovesa *vedieť* súvisí predovšetkým s tým, že pomenúva príznaky vecí a javov každodenného života, ako je disponovanie jednotlivca vedomosťami, zručnosťami, schopnosťou riešiť konkrétne úlohy alebo problémy (porov. opis jeho významov v Krátkom slovníku slovenského jazyka). Ďalej je to okolnosť, že sa používa ako nadradené prísudkové sloveso v podrad'ovacích súvetiach s predmetovými vetami, ktoré v rámci vedľajších predmetových viet patria k najčastejším (porov. súvetia typu *Viem, že...*, *Vieme, kedy...*, *Viete, kade...* atď.). Veľký podiel na frekvencii má aj to, že sloveso *vedieť* patrí k nemnohým modálnym slovesám, t. j. k slovesám pomenúvajúcim schopnosť činiteľa konať dej vyjadrený neurčitkom plnovýznamového slovesa. Sú to spojenia *vedieť písať*, *vedieť pracovať*, *vedieť spievať* a mnohé iné. Pokiaľ ide o frekvenciu, nie je zanedbateľné ani to, že sloveso *vedieť/nevedieť* je nosným významovotvorným prvkom mnohých bežne používaných frazeologizmov vyjadrujúcich napr. bezradnosť (*neviem, kde mi hlava stojí*; *nevedia, kam z konopi*), podozrenie (*vedieť/nevedieť, odkiaľ vietor fúka*), neistotu v budúcnosti (*nevedieť dňa ani hodiny*), absenciu poznatkov alebo schopností (*nevedieť si s niekým/niečím rady*), nevraživosť (*nevedieť prísť na meno*) atď. Napokon treba spomenúť výskyt v ustálených konštrukciách používaných ako expresívne výrazové prostriedky namiesto bezpríznamových výrazových prostriedkov (*čert vie, ďas vie, parom vie, Boh vie* namiesto *nikto nevie*; *figu vedieť* namiesto *nič nevedieť*), výskyt v ustálených spojeniach vyjadrujúcich nerozhodnosť (*čo ja viem*), pochybnosť (*neviem, neviem*), zástupnosť (*to sa vie* – táto konštrukcia môže zastupovať časticu *pravdaže* alebo príslovku *samozrejme*) atď.

Je pozoruhodné, že pri toľkých možnostiach použitia, ako ukazuje náčrt či nekompletný súpis možností, nenašiel sa v skúmanom jazykovom materiáli jediný doklad na použitie slovesa *vedieť* s väzbou *koho*. Nevyskytli sa teda príklady *vedieť* + akuzatív substantíva pomenúvajúceho osobu (*žiak, Milan, krajčír*). Pravda, výskyt v iných zdrojoch, ako sú kartotéky akademického jazykovedného pracoviska, vylúčiť nemožno. Dôkazom môže byť

tento náhodne získaný doklad: *Rozhodol som sa, že nechcem medzi vami vedieť nič iné, iba Ježiša Krista, a to ukrižovaného* (Katolícke noviny, 2005, č. 6, s. 12). A nevyskytol sa ani príklad typu *vedieť* + akuzatív osobného zámena, teda príklad, ktorému sa venujeme v tomto príspevku.

Naproti tomu väzba *vedieť čo* je okrem iných príkladov doložená vetou *viem jedno miesto* (= poznám) pochádzajúcou z Rúfusovej básne *Modlitba za Slovensko* (Nové modlitbičky. Bratislava: Mladé letá 1994, s. 42).

Predchádzajúce zistenia vedú k záveru, že väzba *vedieť koho* nie je popretá dokladmi z literatúry (dodávame, že ani zo živého úzu, no nevylučujeme jej výskyt v idiolekte konkrétneho používateľa jazyka alebo v niektorom nárečí), preto sa pesničkový segment *Viem ťa* z hľadiska jazykovej správnosti vníma ako nenáležitý. Dvojitá (združená) väzba *vedieť čo, o kom, o čom* je v šesťzväzkovom slovníku zachytená v súlade s dokladmi v listkovej kartotéke a ilustračné príklady na jednotlivé významy slovesa *vedieť* v Krátkom slovníku slovenského jazyka sú v zhode s touto väzbou. Väzbu *vedieť koho* nemožno do spisovného jazyka nanútiť tým, že sa v nejakej populárnej pesničke ako anafora zneužije výpoveď *viem ťa*. Podobné odchýlky od kodifikovanej väzby nie sú poetickou licenciou, ale obchádzaním kodifikácie.

Ivan Masár

KS

SPRÁVY A POSUDKY

Za docentom Gustávom Moškom

Štrnásteho septembra 2005 sa prešovská kultúrna verejnosť rozlúčila s vysokoškolským pedagógom, jazykovedcom, vydavateľom a v ostatnom roku života aj členom výboru Jazykového odboru Matice slovenskej doc. PhDr. Gustávom Moškom, CSc. Zákerná choroba skolila jeho život (10. septembra) veľmi rýchlo a nemilosrdne, uprostred zásluhnej práce – v júni ešte kul svoje vydavateľské plány na ďalšie obdobie, o necelé tri mesiace tie plány ostali len na papieri...

Doc. Moško patril k tej generácii našej inteligencie, ktorej cesta k vzdelaniu a uplatneniu sa v živote mala ďaleko od priamočiarosti a jednoduchosti. Vojnové roky a komplikované politické a kultúrne pomery po nich spôsobili, že táto cesta bola plná zákrut a ten, čo na ňu vykročil, musel vynaložiť nemálo úsilia, vytrvalosti a cieľavedomosti, aby došiel do jej cieľa. To bol aj prípad doc. Moška. Rodák zo zemlínskej obce Vinné (28. 5. 1936) po získaní základného vzdelania v rodnej obci a stredoškolského v okresnom meste Michalovciach (1954) najprv vystriedal niekoľko učiteľských staníc na základných školách (Novoť, Bratislava, znova Novoť), resp. jedno výchovné pôsobenie (Námestovo), aby sa dal na vysokoškolské štúdiá (na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove v rokoch 1961 – 1966, odbor ruský jazyk – slovenský jazyk) a po ich absolvovaní opäť okúsil chlebič učiteľa (a riaditeľa) na nižších stupňoch škôl (Ružomberok, Rabča, Oravská Polhora, Nižná) a až potom, od roku 1974, pokračoval vo svojom učiteľskom pôsobení na katedre slovenského jazyka a literatúry svojej bývalej alma mater, kde sa venoval už nielen výchovno-vzdelávacej, ale aj vedeckovýskumnej, publikačnej a postupne aj vydavateľskej činnosti.

Vo svojej pedagogickej a paralelne s ňou aj výskumnej a publikačnej činnosti sa doc. Moško v prevažnej miere zameriaval na otázky teórie vyučovania slovenského jazyka a slohu a slovenskej syntaxe a štylistiky, okrajovo

(na stránkach regionálnej tlače) i na otázky jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Bádateľskou oblasťou, ktorá ho najviac priťahovala a v ktorej sa dopracoval k najhodnotnejším výsledkom, bola problematika polovetných konštrukcií. Systematicky a permanentne sa jej venoval už od svojich študentských čias a spracoval ju aj v kandidátskej dizertačnej práci *Polovetné (polopredikatívne) konštrukcie v spisovnej slovenčine* (1980). Dokazuje to celý rad jeho vedeckých štúdií publikovaných v našich odborných časopisoch (Jazykovedný časopis, Slovenská reč, osobitne najmä Slovenský jazyk a literatúra v škole, v ktorom od školského roku 1988/1989 pracoval aj ako člen redakčnej rady), ako aj vo vysokoškolských skriptách a príručkách. Vo vlastnom vydavateľstve (Náuka) vydal svoju *Príručku vetného rozboru* (1997) a ako spoluautor a vydavateľ výrazným podielom participoval na spracovaní a vydaní *Morfematického slovníka slovenčiny* (1999). Okrem týchto dvoch knižných prác vďaka jeho vydavateľskej aj odbornej jazykovej starostlivosti uzrelo svetlo sveta aj mnoho (okolo päťdesiat) iných cenných vedeckých diel, medzi nimi napríklad aj *Slovník šarišských nárečí* Ferdinanda Buffu (2004).

V doc. PhDr. Gustávovi Moškovi, CSc., naša jazykovedná a učiteľská obec stratila príkladne pracovitého, vytrvalého a spoľahlivého bádateľa, dobrého organizátora (za viaceré oblasti spomeňme aspoň to, že mnoho rokov vykonával funkciu tajomníka pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove), láskavého učiteľa a príjemného kolegu a priateľa. Česť jeho pamiatke!

Ladislav Bartko

Nový zborník *Studia Academica Slovaca*

[*Studia Academica Slovaca*. 34. Prednášky XLI. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek a M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2005. 432 strán. ISBN 80-88982-95-2. EAN 9788088982951]

Aj tohto roku účastníci XLI. letnej školy *Studia Academica Slovaca* brali s nedočkavosťou do rúk už 34. zväzok prednášok s rovnomenným názvom *Studia Academica Slovaca*. Kým v skorších ročníkoch dominovali otázky typologickej a genetickej charakteristiky slovenčiny a porovnávacie a kontrastívne štúdie na pozadí iných jazykov, postupne sa začali presadzovať sociolingvistické a pragmatické aspekty so zreteľom na slovenčinu ako materinský i ako cudzí jazyk, rešpektujúc tak primárneho adresáta, ktorým je zahraničný slovakista.

V porovnaní s predchádzajúcimi zväzkami sú štúdie tohto ročníka usporiadané do troch tematických častí: jazykovednej (10 štúdií), literárnovednej (9 štúdií) a vlastivednej (7 štúdií). Pri literárnovedných témach dominuje literárnohistorická problematika orientovaná na literárne texty a osobnosti, počnúc obdobím staršej slovenskej literatúry a končiac aktuálnymi otázkami súčasnej literárnej tvorby, ale aj otázky tematologické a topologické. Osobitné miesto prináleží príspevkom venovaným okrúhlemu výročiu významných literárnych udalostí a osobností, a to 350. výročiu vydania prvého tlačeného katolíckeho spevníka *Cantus catholici*, 250. výročiu narodenia spisovateľa Jozefa Ignáca Bajzu, 30. výročiu úmrtia dramatika Ivana Bukovčana a významnému životnému jubileu literárneho vedca Stanislava Šmatláka. Vlastivedné príspevky sa venujú slovenským dejinám, divadelnej vede a etnológii či dejinám školstva na Slovensku.

V ďalšej časti predstavíme jazykovedné štúdie, ktoré sa v tohtoročnom zväzku venujú v pomerne rovnakom zastúpení zvukovej, morfolologickej, lexickej a aj textovej roviny.

Eva Abrahámová sa zaoberá špecifikami legislatívneho textu – vážne aj úsmevne. Za základné znaky právnych textov považuje systémovosť, jednoznačnosť, ustálenosť a formalizovanosť. Právne termíny definuje ako pomenovania právnych skutočností, ktorých význam možno odborne spresniť a definovať. Tvrdí, že jazyk legislatívneho textu je z hľadiska lexiky veľ-

mi blízky bežnému jazyku. Zákonodarca ho určitými postupmi formalizuje a tým normuje význam všeobecnej lexiky. Po prečítaní právnej normy je však laik často bezradný: porozumel slovám, no nespoznal ich zmysel a nepochopil potrebné kontextové vzťahy a súvislosti. Na výklad textu potrebuje kompetentných recipientov s právnickým vzdelaním.

Ján Bosák sa venuje otázke subštandardu. Subštandard sa podľa neho v každom slovanskom jazyku chápe a vymedzuje špecificky. Tento stav považuje za výsledok toho, že výskumu nespisovných prostriedkov sa nevenovala primeraná pozornosť. Na základe viacerých parametrov vyčleňuje slangizmy, subštandardizmy a profesionalizmy. Profesionalizmy, ktoré sú zväčša súčasťou spisovnej (hovorovej) variety jazyka, považuje za najdynamickejšiu zložku sociolektov. *Juraj Dolník* skúma lexikálne jednotky s citovým hodnotiacim komponentom. Interpretáciou emócií a citov prostredníctvom jazyka sa zaoberá z interkultúrneho, lexikálnosémantického a lexikografického hľadiska, pričom rozlišuje lexikálne jednotky s citovým hodnotiacim komponentom, ktoré sa spravidla stotožňujú s expresívami a kladú sa do protikladu s nociónálnymi jednotkami, a lexikálne výrazy označujúce emócie a city, ktoré sú zaradené do triedy nociónálnych slov. V ďalších častiach štúdie predstavuje štandardizované interpretácie aspektov hnevu v slovenčine. *Jozef Mlacek* skúma vo svojej štúdii miesto slova vo frazéme. Na pomenovacej rovine slovo vo frazéme už nemá hodnotu pomenovania, na tvarovej rovine sa uplatňujú iba niektoré tvary. Upozorňuje na to, že v novších prácach sa už nepodčiarkuje myšlienka o desémantizácii slova vo frazéme, lebo tá je často len čiastočná, ale skôr sa zdôrazňuje téza o difúznosti sémantiky frazém a ich komponentov. Súčasná teória hovorí o transformácii slovného spojenia na frazému, o transpozícii syntaktického spojenia na dispozičnú, pomenováciu jednotku a o lexikálno-syntaktickom synkretizme frazém, slovo sa pokladá za konštituent frazémy, ale aj pri rozličných zvláštnostiach, ktoré má slovo ako komponent frazémy, zostáva podľa autora štúdie tou najzreteľnejšou vyčleniteľnou jazykovou jednotkou, akou je aj v oblasti voľných slovných spojení i celého textu. V štúdiu o adaptácii neologizmov členia *Olga Orgoňová* a *Jana Bakošová* neologizmy do dvoch skupín podľa toho, či vznikli sémantickým alebo formálnym spôsobom. Po klasifikácii neologizmov sa venujú ich ortografickej, foneticko-fonologickej, morfolologickej, slovotvornej, štylistickej, lexikálnej a sémantickej adaptácii. *Jana*

Pekarovičová skúma dynamiku administratívnej komunikácie a jazykovú prax, ako aj symetriu a asymetriu pri preberaní lexém. Predmetom štúdie *Mariany Sedlákovej* je neutralizácia vlastností konsonantických a vokálnych foném a otázka vokálnych a konsonantických alternácií. *Jana Skladaná* predstavuje päť zväzkov Historického slovníka slovenského jazyka, o ktorom hovorí, že „svojím širokým poňatím a moderným spôsobom spracovania poskytuje dobrý a spoľahlivý základ nielen pre správne chápanie a výklad slovenských historických textov, ale aj pre ďalší výskum vývinu slovenskej slovnej zásoby a dejín slovenského jazyka vo všeobecnosti a takisto aj pre ďalší rozvoj slovenskej historicko-porovnávacej jazykovedy.“ Posledné dve štúdie v jazykovednej časti zborníka majú lingvodidaktický charakter. *Jozef Štefánik* analyzoval ústny a písomný prejav študentov slovenského jazyka a literatúry na Univerzite Loránda Eötvösa v Budapešti, z ktorých väčšina je bilingválna, ovláda dva jazykové systémy (prípadne viac). Dvojazyčnosť možno podľa autora štúdie využívať na častejšie zapájanie kontrastívneho prístupu k vyučovaniu a tým ju využiť na zvýšenie úrovne osvojenia si cieľového jazyka. *Eva Tibenská* vo svojej štúdií predstavuje základné didaktické zásady a princípy a východiskovú metodiku pri vysvetľovaní morfológických javov vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Zostavovatelia zborníka majú v prvom rade na zreteli frekventantov 41. ročníka letnej školy Studia Academica Slovaca a veria, že sa zborník stane ich užitočnou učebnou a študijnou pomôckou. Okrem toho myslia aj na širšiu čitateľskú obec, ktorú tvoria vysokoškolskí učitelia, zahraniční vedci, kultúrni pracovníci a aj záujemcovia z iných oblastí spoločenského, odborného či verejného života, ktorí sa zaujímajú o dianie na Slovensku. Aj im chcú sprístupniť aktuálne výsledky príslušných vedných odborov. Zaujímavé témy a spôsob ich spracovania iste splnil obidva hlavné ciele tohtoročného zväzku Studia Academica Slovaca, ktorý si iste už našiel cestu k čitateľom.

Mária Vajíčková

Slovenčina ako cudzí jazyk

[PEKAROVIČOVÁ Jana: Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky. Bratislava: STIMUL 2004. 208 strán. ISBN 80-88982-87-1]

Po prvýkrát sa nám dostáva do rúk práca, ktorá podáva súhrnnú koncepciu vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka. Je ňou monografia *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Vzišla z pera skúsenej vedeckej pracovníčky a vysokoškolskej učiteľky Jany Pekarovičovej, ktorá zasvätila systematickému lingvodidaktickému výskumu slovenčiny ako cudzieho jazyka viac ako dve desaťročia. V práci sa skĺbili výsledky jej vedeckého výskumu, ako aj viacročnej pedagogickej praxe, čím vzniklo presvedčivé vedecké dielo vychádzajúce nielen z teoretického výskumu, ale opierajúce sa aj o jeho aplikáciu v praxi. Ako uvádza, prezentované tézy sú výsledkom „odborného štúdia, vlastného aplikovaného výskumu, medzijazykového porovnávania, ale najmä syntézou postrehov a skúseností z vyučovania cudzincov na Slovensku i z lektorského pôsobenia na zahraničných univerzitách“ (s. 8).

Cieľom práce je podať syntézu doterajšieho výskumu slovenčiny ako cudzieho jazyka so zreteľom na vnútrojazykové, medzijazykové i mimojazykové vzťahy a zároveň snaha o pomenovanie a vymedzenie špecifických vlastností slovenčiny z pohľadu cudzincov, čím autorka práce rozvíja vlastnú lingvodidaktickú koncepciu slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Práca je rozdelená do 12 kapitol, ktoré možno spojiť do niekoľkých väčších tematických celkov. V prvých kapitolách autorka rozvíja tézy o eko-lingvistických, etnolingvistických a sociolingvistických aspektoch pri opise a prezentácii slovenčiny pre cudzincov. Ďalšie kapitoly možno označiť ako vlastný lingvistický opis jednotlivých jazykových rovín slovenčiny so zreteľom na ich prezentáciu cudzincom. Prácu uzatvárajú kapitoly, v ktorých autorka predstavuje základné aspekty komunikatívnej a interkultúrnej kompetencie a didaktické otázky slovenčiny ako cudzieho jazyka. Okrem teoretických východísk práca v záverečnej časti poskytuje podrobný obraz o mnohých ďalších oblastiach aktivít na poli prezentácie slovenčiny ako cudzieho jazyka. Čitateľ v nej nájde informácie o teoretických prácach, ako aj o učebniciach a cvičebniciach na vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka pre rozličné cieľové skupiny.

Jednotlivé kapitoly si svojou aktuálnosťou iste zaslúžia podrobnejšiu charakteristiku. V prvej kapitole *Slovenčina v (stredo)európskom kontexte* sa autorka monografie venuje otázkam európskej jazykovej politiky a európskemu systému jazykového vzdelávania. Predstavuje základné programy výučby a certifikácie jazykov, venuje sa otázke spoločného referenčného rámca v európskom systéme jazykového vzdelávania na konkrétne účely, ktorý si vyžaduje modifikovaný prístup k transformácii pravidiel a ich adaptácie vzhľadom na sociokultúrne špecifiká, potreby učiacich sa, prostredie, v ktorom pracujú či študujú.

Do týchto širších súvislostí následne zasadzuje „dve tváre slovenčiny“, a to slovenčiny ako materinského jazyka a ako cudzieho jazyka. Pri postulovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka sa podľa nej v slovenskej lingvodidaktickej teórii najčastejšie uplatňuje teória vzťahu materinského a cudzieho jazyka s vymedzením lingvistickej a pedagogickej/didaktickej gramatiky pre potreby výučby cudzích jazykov. Za veľmi podnetnú na tomto mieste považujeme kritiku súčasného stavu pri získavaní jazykovej kompetencie, keď „sa často podceňuje koordinácia jazykovej výchovy, súčinnosť výučby materinského jazyka a cudzích jazykov, nedostatočne sa využíva známy Komenského didaktický princíp, že dobrá znalosť materinského jazyka je kľúčom k poznávaniu cudzích jazykov a naopak, znalosť cudzích jazykov prispieva k hlbšiemu „uvedomenému“ poznaniu systému vlastného jazyka a možností jeho použitia“ (s. 21). Autorka práce považuje za výhodu, ak sa pri vyučovaní cudzieho/cieľového jazyka možno oprieť o dobré poznanie materinského/východiskového jazyka a využiť paralely a podobnosti v systéme obidvoch jazykov na rýchlejšie osvojenie si komunikačných zručností a kontrastívnou analýzou viesť k uvedomenému vnímaniu vzájomných rozdielov. Za ďalšiu príčinu neefektívneho štúdia považuje izolované prezentovanie javov bez ich intra- a interlingválnych súvislostí, ako aj bez vytvorenia vzájomných väzieb medzi jednotkami systému a ich fungovaním v komunikácii. Hlavným predmetom ďalších úvah sa stávajú odlišnosti v didaktike materinského a cudzieho jazyka. V obidvoch prípadoch je daný jazyk predmetom aj prostriedkom výučby. Odlišná je však východisková znalosť jazyka ako prostriedku komunikácie, čo sa zákonite musí premietnuť v prístupe k opisu jazykového systému (metajazyk), ako aj v procese osvojovania cieľových zručností (komunikácia). Tvrdí, že pre cudzincov

je popri systémovej gramatike veľmi dôležitá tzv. sprostredkovacia modifikovaná lingvistická gramatika, čím nadväzuje na teórie P. Baláža (1986) a J. Dolníka (1992, 1993). Uvedený prístup je veľmi dôležitý pri komunikačnej koncepcii vo vyučovaní cudzích jazykov, ktorá sa výrazne posilnila aj pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. Podľa sociolingvistickej stratégie slovenčiny systémový prístup k jazyku a komunikačný prístup k jazyku nie sú v protiklade (Bosák, 1995), práve naopak – sociolingvistika a pragmatická systémová lingvistika sú v harmónii a vzájomne sa potrebujú (Dolník, 2004).

V druhej časti *Slovenčina ako cudzí jazyk* sa zaoberá základmi vedeckého bádania v oblasti slovenčiny ako cudzieho jazyka a vznikom lingvodidactickej koncepcie slovenčiny ako cudzieho jazyka, ktoré boli bezpochyby položené najmä prednáškami letnej školy Studia Academica Slovaca a publikované v samostatnom zborníku prednášok Studia Academica Slovaca, ktorý založil J. Mistrík roku 1972. O etablovanie osobitného predmetu slovenčiny ako cudzieho jazyka, ktorý sa stáva integrovanou súčasťou slovenskej aplikovanej lingvistiky, sa podľa autorky monografie bezpochyby zaslúžili autori štúdií publikovaných na stránkach zborníka. V skorších ročníkoch dominovali otázky typologickej a genetickej charakteristiky slovenčiny a porovnávacie a kontrastívne štúdie na pozadí iných jazykov. Postupne sa však začali presadzovať sociolingvistické a pragmatické aspekty so zreteľom na slovenčinu ako materinský i ako cudzí jazyk. Podľa autorky posudzovanej monografie si štúdium slovenčiny ako cudzieho jazyka vyžaduje multidisciplinárny prístup a medzijazykové porovnávanie. V súlade so súčasným stavom didaktiky cudzích jazykov využíva poznatky z deskriptívnej, konfrontačnej a kontrastívnej lingvistiky, uplatňuje sociolingvistické a psycholingvistické hľadiská pri výskume a vyučovaní jazyka a lingvoreálií a zároveň tvorivo adaptuje teóriu komunikácie a zásady interkultúrnej komunikácie pri procese výučby a osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Tretia až siedma kapitola sú venované deskripcii jednotlivých jazykových rovín z hľadiska ich prezentácie a osvojovania v rámci slovenčiny ako cudzieho jazyka. V tretej kapitole *Lingvistický opis slovenčiny pre cudzincov* sa uvádzajú najskôr hlavné ciele vedeckého opisu slovenčiny pre cudzincov a príslušnej didactickej transformácie a následne sa hľadajú také formy a metódy, ktoré by najlepšie zachytávali podmienky efektívneho osvojovania

ceptívnych a produktívnych rečových zručností. Vo štvrtej kapitole *Zvukový systém slovenčiny – prezentácia a osvojenie* sa pozornosť venuje výskumu zvukovej roviny z lingvodidaktického hľadiska, ktorá sa podľa autorkinho názoru doteraz nezriedka redukovala na charakteristiku fonetického aparátu a nácvik výslovnosti jednotlivých hlások napodobňovaním. Poznanie spoločných javov, ale i fonologických kontrastov a ich prieniku do iných jazykových rovín môže podľa názoru autorky zefektívniť výučbu a výrazne prispieť k úspešnej komunikácii. V piatej kapitole *Gramatický systém slovenčiny – prezentácia a osvojovanie* sa zaoberá prezentáciou a osvojovaním potrebných gramatických poznatkov a ich aplikáciou pri tvorbe a percepcii prejavu. Gramatická kompetencia má kódovaciu a aj dekódovaciu funkciu. Umožňuje chápať vzťahy a súvislosti medzi prvkami výpovede, a tak porozumieť obsahu prejavu. V šiestej kapitole *Lexikálny systém – prezentácia a osvojovanie* vychádza z premisy, že jedným z hlavných predpokladov úspešnej komunikácie je poznanie príslušnej lexikálnej/slovnej zásoby. Opiera sa o dominantné postavenie slova so zreteľom na jeho dve primárne funkcie – nominačnú funkciu a komunikačnú funkciu, na ktoré nadväzujú sekundárne funkcie slova – referenčná, syntagmatická, paradigmatická, konotatívna a kontrastívna funkcia. Potrebnú pozornosť venuje aj typom rozvíjania slovnej zásoby (s. 103 a n.).

V nasledujúcich kapitolách stoja v popredí záujmu niektoré všeobecnejšie lingvodidaktické témy. Otázkam jazykového (lexikálneho, gramatického, fonetického a ortografického) minima slovenčiny sa venuje v siedmej kapitole nazvanej *Jazykové minimum slovenčiny*. Autorka práce zastáva názor, že správne vybraný súbor príslušných jazykových prostriedkov potrebných na dosiahnutie stanoveného vyučovacieho cieľa môže prispieť k zefektívneniu procesu výučby i učenia. V deviatej kapitole *Neverbálna komunikácia* upozorňuje na to, že isté komunikačné bariéry môže spôsobiť nielen neznalosť verbálnej, ale aj nepoznanie interkultúrnej neverbálnej komunikácie a z toho vyplývajúce nenáležité používanie mimiky, gestiky, taktilických a kinetických signálov či odlišné chápanie proxemiky, teda vzdialenosti komunikačných partnerov (s. 147 a n.). Problematiku interkultúrnej komunikácie následne rozoberá ešte aj v desiatej kapitole *Interkultúrna komunikácia*. V jedenástej kapitole *K didaktike slovenčiny ako cudzieho jazyka* podáva prehľad metodických postupov (gramaticko-prekladovej, priamej, priro-

dzenej, Berlitzovej metódy, sprostredkovacej, zmiešanej/eklektickej/audi-orálnej/audiolingválnej, kognitívnej a komunikatívnej metódy). Uvádza aj niektoré priekopnícke práce pri zavádzaní nových foriem výučby (internet) aj do vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka (A. Kyppo, 2002, Vajíčková, 2002). Táto časť je cenná aj tým, že v nej čitateľ nájde charakteristiku a prehľad učebníc a gramatík pre slovenčinu ako cudzí jazyk. V nich sú doteraz dominantné dva prístupy k prezentácii a osvojovaniu si jazykových vedomostí, a to kognitívny a neskôr komunikatívny prístup. Prácu uzatvára dvanásť kapitola *Štandardizácia a evalvácia jazykového vzdelávania*, v ktorej chce autorka monografie predstaviť niektoré programy venujúce sa testovaniu jazykovej kompetencie, otázkam dištančného vzdelávania či odbornometodickej príprave lektorov slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Bez zveličovania možno predstavovanú prácu Jany Pekarovičovej označiť nielen za jedno z prvých základných syntetizujúcich diel, ktoré sa zaslúžili o etablovanie a rozvoj samostatného predmetu aplikovanej lingvistiky slovenčiny ako cudzieho jazyka, ale za prácu, ktorá je svojím sumarizujúcim prístupom a šírkou záberu prvou prácou svojho druhu v danej výskumnej oblasti na Slovensku vôbec.

Mária Vajíčková

Lúskanie prekladateľského orieška

[BURGESS, Anthony: *Mechanický pomaranč*. Z angličtiny preložil Otakar Kořínek. Bratislava: Ikar 2004. 166 s.]

Mechanický pomaranč – kultové a nadčasové dielo o manipulácii s ľudským vedomím v totalitnom štáte – je výnimočné nielen svojím obsahom, ale najmä jazykom. Príbeh rozpráva pätnásťročný chlapec (na konci knihy, po absolvovaní Inštitútu na kultiváciu kriminálnych živlov, má osemnásť), no vyjadruje sa zvláštnym štylizovaným slangom tínedžerov zo začiatku 70. rokov, ktorý je doplnený množstvom ruských slov. Ide o tzv. jazyk *-nadcata'*, ktorý sa v texte viackrát spomína aj vysvetľuje a tvorí ruskú paralelu

k anglickému *-teen*, teda jazyku dospievajúcej mládeže. Tento spôsob reči, typický pre Alexa a členov jeho gangu, strieda sa s normálnym jazykovým prejavom dospelých. Pre anglického čitateľa originálu mohli a môžu byť niektoré výrazy v Alexovom rozprávaní nezrozumiteľné, ale postupne, keďže sa systematicky opakujú, naučí sa im rozumieť a domyslieť si ich význam.

Preložiť toto dielo do slovenčiny bolo mimoriadne náročné – jednak bolo treba zobrať do úvahy časový odstup od publikovania diela v angličtine (v roku 1962), jednak zmenu politickej klímy u nás a najmä príbuznosť slovenčiny s ruštinou, kde sú mnohé slová podobné či totožné a ich začlenenie do textu nepôsobí tak cudzorodo a exoticky ako v angličtine.

Prekladateľ s veľkou invenciou používa mierne štylizovaný mestský slang, v ktorom sa stretávame s výrazmi ako *elegoš*, *chaloš*, *typoš*, *buloš*, *bulvoš*, *karaboš*, *megoš*, *synťák*, *oplzák*, *žuvák*, *bubák*, *lapák*, *frťasy*, *drobáky*, *vyskakovák*, *spodkáče*, *šnupticháč*. S ruskými slovami, ktoré sa vyskytujú hojne, však prekladateľ pracoval rôznymi spôsobmi. Niektoré z nich organicky začlenil do textu: *rabotať*, *gazety*, *guljať*, *charošný*, hoci vo veľmi oklieštenej miere; ruské slová podobné slovenčine prekladá do angličtiny a používa ich fonetickú podobu: napr. ruské slovo hlas – *golos* má podobu *vojs*, podobne život – *lajf*, žena – *vajf*, pery – *lipsy*, noha – *fút*, slovo – *vord*, chlieb – *bred*, krv – *bladka*, dom – *home*, radosť – *džoj*; veľmi frekventované ruské slová *devočky* a *mal'čiki* prekladá dosť netransparentne ako *blizne* a *chaloši*, častý výraz *O my brothers* (bratia moji, oslovenie čitateľov) ako *bracháči moji*.

Dalším výrazným zásahom prekladateľa do lexiky románu je množstvo slov odvodených či už priamo z taliančiny, alebo pripomínajúcich talianske slová zakončené na samohlásku *-o*: ruské slovo *skorry* (správne *skoryj*, autor totiž používa v texte fonetický prepis ruských slov, tak ako ho vníma Angličan) nahrádza pre väčšiu údernosť výrazom *rapido* a kladie ho aj tam, kde sa v angličtine vyskytuje neutrálny výraz na nejakú rýchlu činnosť. Na základe podobného princípu vytvára novotvary, kvázi ponášky na talianske slová v spojeniach: *velký famózo stupido komik* (v angl. takmer neutrálne *big famous stupid comic čelovek*), *zaraziť každé rošambo* (v angl. neutrálne *to stop any riot*), *vyzerať apetito*, *špíglo-níglo*, *nervózo*, *prestrojo* (v prestrojení), *šupito preč*, *habito* (šaty), *pikolo*, *pikoliko* (troška). Vznikajú tak nezvyčajné spojenia ako *pikoliko hniezdočko* alebo *romantiko piesne*.

Zvláštnu lexikálnu skupinu tvoria slová priamo odvodené z angličtiny, no so slovenskými koncovkami: *decidovať* (rozhodnúť sa), *drinkovať* (piť), *lukovať* (pozeráť sa), *hírovať* (počúvať), ktoré predpokladajú u slovenského čitateľa istý stupeň poznania angličtiny, inak sú pomerne ťažko dešifrovateľné, najmä ak sa objavia v spojeniach ako: *dražovať posledné kvapky bladky* (utrieť posledné kvapky krvi), *oklínovať si vízo* (umyť si tvár), *drimovalo sa mi* (snívalo sa mi), *potláčal som fir* (strach), *keď ma kečli* (chytily), *skrímovat'* (kričať). Anglický idiom *mám sladký dentik* je pomerne málo transparentný a znamená, že ide o maškrtnú osobu obľubujúcu sladkosti.

Pri porovnávaní prekladu s textom originálu je zrejmé, že prekladateľ dodržiava princíp substitúcie, to znamená, že ak niekde uberie na expresivite, nahrádza to na inom mieste, aby dosiahol rovnaký účinok ako jazyk originálu. Vytvoril si vlastný slovník, bohatý na slangové a expresívne výrazy, no stáva sa, že jeden výraz prekladá viacerými spôsobmi podľa toho, ako sa mu hodí do kontextu: ruské slovo *malenky* prekladá ako *máličko*, *pikolo*, *pikoliko* aj *nemnožko*; *old vek* (približne „starigán“) ako *starý rároh*, *starý nechutás* a *starý pípl*.

Na viacerých miestach sme si všimli, že prekladateľ dáva slangový výraz alebo zvyšuje expresivitu tam, kde v origináli chýba: možno nie je potrebné prekladať *boulevard* a *avenue* ako *bulvoš* a *aveňú*, *lavice* ako *lavičiská*, *hralo stereo* ako *stereo vypaľovalo*, *uprene hľadel* ako *pleštil glazá*, *jedol som*, *prežíval* ako *rozprevaloval som v ústach koláč*. Celkom v ojedinelých prípadoch dochádza k ťažko zrozumiteľnému spájaniu slov, ako napr. *nechalabné pimpliská* (obrovské prsia), *huspenino bruchman* (tučný pupkáč), *rozchlamotený chalanman* (rozdrapený chalan).

Preklad Mechanického pomaranča tvorí ucelený a premyslený celok srišiaci ohňostrojom nápadov a invenčných riešení. Predstavuje však len jednu z možných ciest, ako pretlmočiť toto dielo do slovenčiny. V každom prípade však ide o prácu, ktorá posúva hranice slovenského prekladu a rozhodne stojí za povšimnutie.

Adriana Oravcová

Nenapísaný román

[RAKÚS, Stanislav: Nenapísaný román. Levice: Koloman Kertész Bagala. 2005. 158 s.]

Napriek tomu, že Stanislav Rakús pomenoval najnovšiu zo svojich literárnych prác ako „nenapísaný“ román, možno uvažovať o jeho jazykovej stránke, lebo predsa len je zaznamenaný písaným jazykom. Jazykom sú označené autorove poznámky (resp. poznámky hlavnej postavy Adama Zachariáša), ale aj usporiadanie do knižnej podoby je realizované jazykom.

Treba však hneď povedať, že aj tieto poznámky Rakús využíva ako istý kompozičný prvok. Rozdelené sú do osobitných kapitol, ktoré by sme mohli označiť týmito titulmi: 1. situácia na katedre (bližšie nedefinovanej), 2. udalosti v divadle, 3. poznatky o hercoch, 4. hľadanie autora, 5. filozofické úvahy, 6. rodina Gróbovcov, 7. manželstvo Adam – Lívia. Tieto kapitoly sú odlišné nielen obsahom, čo je prirodzené, ale aj niektorými formálnymi prostriedkami. Tak prvá kapitola je vlastne predstavovanie jednotlivých pracovníkov katedry, ich spôsoby vyjadrovania, vzájomné vzťahy. Všetko sa tu pomenúva bežnými výrazmi, celkový charakter tejto kapitoly je opisný, deskriptívny. Sám uvažuje, ako vyhotoviť texty, ktoré by z pravopisnej, lexikálnej, tvaroslovnej, ba aj syntaktickej stránky boli nenapadnuteľné (s. 22).

V druhej kapitole sa podobným spôsobom opisuje situácia v divadle a správanie jednotlivých hercov či iných pracovníkov divadla. Osobné charakteristiky sa podávajú v tretej kapitole.

Osobitnú funkciu v celej kompozícii má štvrtá kapitola, teda to, čo by sme mohli nazvať ako hľadanie utajeného autora, ktorý mal zákaz publikovať. Aj tu sú však vhodne zaradené charakteristiky jednotlivých osôb.

V piatej kapitole, ktorá akoby sa vymykala z celkovej kompozičnej línie, sú uložené filozofické úvahy zachytené v rozhovoroch vo vlaku, presnejšie v jedálnom vozni.

V protiklade k úvodnej kapitole o situácii na katedre je šiesta kapitola, a to nielen obsahovo – opisuje sa tu situácia v rodine –, ale aj formálne. Proti čistým opisom sa tu dej posúva výrazmi často až vulgárnymi.

V siedmej záverečnej kapitole sa charakterizuje rodinné prostredie hlavnej postavy Adama a konštatuje sa nájdenie „utajeného“ autora. Je to posta-

va známa z Rakúsových Temporálnych poznámok, učiteľ Dušan Sakmár. V celom „románe“ Stanislav Rakús dbá na jazykovú primeranosť a správnosť. Napr. na s. 27 konštatuje, že Firknerove texty sú nenapadnuteľné – ako sme už poukázali na začiatku. Potom je však nie celkom pochopiteľná obhajoba slova *ladvina* a odsudzovanie slova *oblička*. (*Aké hrozné slovo – namiesto ľubozvučného výrazu ladvina používaš neľubozvučné slovo oblička. Zjedol by si obličky na smotane?*).

Na mnohých miestach však Rakús upozorňuje na rozličné skutočné nesprávnosti. Napr. upozorňuje na zoslabenú vibračnú hodnotu spoluhlásky *r* (s. 41), na fakt, že Zachar vyslovuje tvrdo *l* v slove *veľmi* a že cez medzeru medzi zubmi pľuje pri labiodentálnom *v* a ešte viac pri *f* (s. 97). Aké až priveľmi odbornícke vyjadrovanie. Treba však poznamenať, že autor dáva najavo svoje jazykovedné vzdelanie. Nesporne kladne však pôsobí na čitateľa celkový spôsob vyjadrovania, výber jednotlivých výrazov.

Nenapísaný román je teda napísaný – nie síce ako román, ale ako záznam skutočných životných situácií. Popri literárnej hodnote predstavuje aj spoľahlivú štylistickú kompozíciu.

Ján Horecký

SPYTOVALI STE SA

Navigátor, nominatív množného čísla navigátori aj navigátory. – M. Pokorná z Bratislavy sa spytuje: „Aké *i* sa píše v nominatíve množného čísla podstatného mena *navigátor*, ak sa ním nepomenúva osoba, ale prístroj.“

Krátky slovník slovenského jazyka (2003) aj najnovšie vydania slovníkov cudzích slov zachytávajú slovo *navigátor* iba ako životné podstatné meno mužského rodu s významom „kto pracuje pri navigácii, kto vedie lietadlo alebo loď po trati, resp. spolujazdec usmerňujúci vodiča motorového vozidla po vopred určenej trase“. Toto životné podstatné meno sa skloňuje podľa vzoru *chlap* a v nominatíve množného čísla má tvar *navigátori*. Ako aj pisateľka e-mailu naznačuje, novšie sa slovo *navigátor* nepoužíva iba na pomenovanie osoby, ale aj na pomenovanie prístroja zabezpečujúceho navigáciu alebo pomáhajúceho pri navigácii. Takýto navigátor sa využíva v letectve, pri paraglajdingu, pri vedení automobilov či lodí, ale aj v turistike. Na internetových stránkach sme našli napr. takéto slovné spojenia: *automobilový navigátor*, *ručný navigátor*, *turistický navigátor*, *navigátor s farebným displejom*, *navigátor s barometrickým výškomerom*.

Ak sa podstatné meno, ktorým sa pôvodne pomenúvala osoba, začne používať aj na pomenovanie veci, zvyčajne sa takéto podstatné meno neskloňuje podľa životného vzoru, ale podľa neživotného vzoru. Táto zásada sa uplatňuje nielen pri domácich slovách (porov. čistič „človek“, nom. množ. čísla čističi – vzor chlap a čistič „prístroj“, resp. „prostriedok“, nom. množ. čísla čističe – vzor stroj), ale aj pri prevzatých slovách (porov. regulátor „človek“, nom. množ. čísla regulátori – vzor chlap a regulátor „prístroj“, nom. množ. čísla regulátory – vzor dub). Rovnako k neživotnému skloňovaciemu vzoru prešlo aj podstatné meno *navigátor*, ak sa ním pomenúva prístroj. Ako pomenovanie osoby má tvary *navigátora*, o *navigátorovi*, *dvaja navigátori*, ale ako pomenovanie veci, prístroja má tvary *navigátora*, *navigátoru*, o *navigátore*, *dva navigátory*. Na ilustráciu uvádzame doklad, ktorý sme našli na internetových stránkach: Navigátory majú v internej pamäti inštalovanú štandardnú celosvetovú hrubú cestnú mapu, ktorá pre oblasť Európy obsahuje cestnú sieť I. a II. triedy.

Matej Považaj

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (29)

čas času pl. N časy G čias/časov m.

1. trvanie bytia merané sekundami, minútami, hodinami, týždňami, mesiacmi, rokmi a pod.; fyz. základná, jednorozmerná fyzikálna veličina vyjadrujúca trvanie a postupnosť fyzikálnych dejov, zn. *t*, ktorej základnou jednotkou je jedna sekunda; filoz. pojem na vyjadrenie trvania a plynutia bytia: *pozemský čas*; *čas ubieha, letí, vlečie sa, mína sa*; *získať čas*; *okrádať niekoho o čas*; *využívať čas na niečo*; *dožiť si trochu času*; *čas pokročil*; *čas ukáže*; *šetríte energiu i čas*; *čas mu plynie pomaly*; *v čase od deviatej do jednej*; *tráviť veľa času s rodinou*; *obetovať, organizovať svoj čas*; *Napriek pokročilému času je dedina na nohách*. [V. Bednár]; *Hodiny tikajú, delia čas na minúty*. [M. Urban]

2. istý bližšie určený al. neurčený časový úsek, vymedzené al. bližšie nevymedzené časové rozpätie; syn. obdobie: *čakať dlhý, krátky čas*; *prísť vo vhodnom, nevhodnom čase*; *nejaký čas ho to trápilo*; *skončím na istý čas s lyžovaním*; *po určitom čase treba súčiastku vymeniť*; *celý čas sme išli v trojici neprestajne*; *v čase spáchania trestného činu*; *krátky čas na rozmyslenie*; *situáciu po čase prehodnotia neskôr*; *blíži sa čas Vianoc*; *čas kvitnutia, párenia, zimného spánku*; *čas radovánok*; *čas žitia, umierania*; *čas na prípravu*; *vyhradený čas na napísanie slohovej práce*; *v čase prázdnin cez prázdniny*; *v čase žatvy, obeda*; *plodný čas* produktívne obdobie

lexikalizované spojenia *do tých čias* dovtedy; *na čas* nakrátko; *o takomto čase* v rovnakom čase; *od tých čias* al. *od toho času* odvtedy; *po čase* po uplynutí istej lehoty, neskôr; *pred časom* prednedávnom; *raz za čas* niekedy, zriedkakedy; *svojho času* kedysi; hovor. *jeden čas* v istom období; *toho času* teraz; *v dohľadnom čase* v blízkej budúcnosti, čoskoro; *v krátkom/najbližšom čase* onedlho; *v ostatnom/poslednom čase* v súčasnosti; *v pravý čas* vo vhodnej

chvíli; v *tých časoch* al. v *tom čase* vtedy; z *času na čas* niekedy, občas; *za ten čas* zatiaľ

3. ohraničený časový úsek vhodný na nejakú činnosť al. určený na základe istých kritérií, meraní, noriem, potrieb al. samovoľného trvania istých procesov, javov a pod.; syn. lehota: *čakací, predajný, otvárací, vysielací, pracovný čas; mimopracovný čas; voľný čas* nezaplnený pracovnými povinnosťami; expr. *mŕtvy, hluchý čas* keď sa nič významnejšie nedeje, nezaplnený činnosťou; šport. *oddychový čas* minútová prestávka v hre podľa pravidiel; šport. *čistý čas* bez zarátania prerušených minút; šport. *tréningový, hrací čas; premietací čas* časové rozpätie premietania; knih. *výpožičný čas*; tech. *lisovací čas* ktorý je potrebný na lisovanie výrobku; *normovaný čas* ktorý je určený časovou kalkuláciou na vykonanie určitej činnosti, operácie al. práce; fot. *expozičný čas* trvanie osvetlenia fotografickej emulzie; dopr. *reakčný čas vodiča* ktorý uplynie, kým vodič zareaguje na zmenenú situáciu; lit. *epický, dramatický čas*; lek. *inkubačný čas* ktorý uplynie od nákazy po prvé príznaky choroby; *biologický čas* ktorý závisí od fyziologických zmien a procesov vnútri organizmu a ktorý sa v procese vývoja mení; bot. *vegetačný čas* obdobie rastu; *už je čas vstávať; pracovať nad čas* nad určené časové rozpätie, nadčas; náb. *súdny čas* čas posledného súdu; cirk. *adventný čas* štvortýždňové obdobie pred Vianocami; *Vystihol som čas, drahý priateľu, mal som šťastie, naozaj, tomu sa hovorí obchodnícky nos.* [J. Papp] vhodný okamih, situáciu; *V súčasnosti nie je na to čas, aby sme sa hrali na Ameriku.* [Inet]; *Adam, dobrý človek, utekaj domov, kým je čas.* [R. Jašík]; *Nastáva onen biblický čas búrania a zároveň stavania, prelomový, rozhodujúci okamih.* [LT 1991]

4. istý časový úsek, s ktorým možno voľne nakladať, voľná chvíľa: *mať, nemať pre niekoho čas; stále sa ponáhľa, nemá na nič čas; nemám čas sa s tebou baviť; nájsť si čas; nezostal mu na to čas; záujemcovia majú čas do mája; má dosť času; mám more času* veľa

5. fyz., astron. veličina definovaná na základe určitých meraní a výpočtov, ktorá je súčasťou používaných al. teoretických systémov plynutia a postupnosti dejov: *slniečny čas* určovaný zdanlivým pohybom Slnka po oblohe a daný hodinovým uhlom Slnka; *pravý slniečny čas* určený uhlovým rozdielom medzi zvoleným poludníkom a polohou Slnka, ukazovaný slniečnými hodinami; *stredný slniečny čas* ktorý sa meria podľa fiktívneho telesa stredného

Slnka rovnomerne sa pohybuje po nebeskom rovníku; *hviezdny čas* určený uhlovým rozdielom medzi zvoleným poludníkom a jarným bodom → i fraz.; *miestny čas* vzťahujúci sa na poludník pozorovacieho miesta; *pásmový čas* miestny stredný slnečný čas vhodne zvoleného poludníka platný pre isté pásmo, ktorým poludník prechádza; *svetový* al. *greenwichský čas* stredný slnečný čas nultého poludníka, ktorý prechádza hviezdárňou v Greenwichi, základný čas pre všetky astronomické pozorovania, skr. *UT*; *efemeridový čas* odvodený z teórie pohybu Zeme okolo Slnka, ktorého základnou jednotkou je tropický rok, skr. *ET*; *aberačný čas* čas, za ktorý príde svetlo z telesa slnečnej sústavy na Zem; dopr. *stredoeurópsky čas* druhé pásmo 15° východne od greenwichského poludníka s časom o 1 hod. viac ako svetový čas; *západoeurópsky, moskovský čas*; *letný čas* umelý časový posun oproti pásmovému času o hodinu dopredu uskutočňovaný vždy v určitý deň na jar; *zimný čas* hodinový časový posun dozadu oproti letnému času uskutočňovaný v určitý deň na jeseň; *atómový čas* udávaný presnými atómovými hodinami riadenými procesmi v atónoch; astron. *Hubbleov čas* čas od big bangu, hypotetického výbuchu, ktorým sa začal rozvíjať vývoj vesmíru

6. obyč. pomn. *časy* istý niečím príznačný úsek dejín, pomery, okolnosti spoločenského vývoja al. individuálneho života; syn. doba, obdobie, pome-ry: *feudálne časy*; *veľkomoravské, arpádovské časy*; *časy nepokojov a sprisahání*; v *časoch* mieru, rozkvetu, slávy; v *časoch* totality, núdze, studenej vojny; *prelomové časy* medzník histórie; *časy sú kritické, ťažké*; *študentské časy* obdobie štúdií; *dedina dnešných čias* súčasnosť; *prišli, nastali horšie časy*; *skončili časy blahobytu*; *také sú dnes časy*; *vychval'ovať staré časy*; *odložiť na horšie časy*; *Na tie časy bol to dosť smelý podnik vychytiť sa len tak na vlastnú päsť iným smerom než pod rodičovskú strechu*. [M. Urban]; *Výtvorom stáročia brúseným je naša reč, ňou zapúšťame korene do hlŕky čias*. [KŽ 1966]

lexikalizované spojenia *pohnuté časy* obdobie ťažkostí a nedostatku; *za našich [mladých] čias* v období našej mladosti

7. merané časové jednotky pri istom výkone, obyč. v športe, súťažiach a pod.: *najlepší svetový čas*; *druhý najrýchlejší čas*; *dosiahnuť priemerný, zlý čas*; *zabehnúť skvelý čas*; *zlepšil si svoj čas*; *zaplávať výborný čas*

8. poveternostné pomery, počasie: *nevlúdny, neprijemný čas*; *nádherný čas*; *aprílový čas* nestále, prudko sa meniace počasie

9. lingv. gramatická kategória slovesa vyjadrujúca vzťah deja k okamihu prehovoru: *prítomný, minulý, budúci čas*; *slovesné kategórie osoby, času a spôsobu*; *tvary predminulého času*

frazeologizmy *do skonania času/časov* naveky; expr. *čierny čas* smutné obdobie; expr. *dušičkový čas* daždivé, sychravé, hmlisté počasie; *hviezdny čas* obdobie úspechov, slávy, prosperity; expr. *psie časy* zlé, nepriaznivé obdobie; *staré zlaté časy* minulosť javiaca sa ako lepšia, krajšia, šťastnejšia; *svinský/psí/psovský čas* veľmi zlé počasie; *v čase i nečase* za každého počasia; expr. *vlčie časy* kruté, surové obdobie; *blýska sa/svitá na lepšie časy* situácia sa zlepšuje; *byť poznačený/nahlodaný zubom času* prejavovať známky starnutia, opotrebovania; *čas pracuje pre niekoho* niekto má náskok, je vo výhode; *čas je drahý* al. *čas sú peniaze* treba ho účelne využiť; *čas (všetko) ukáže* po uplynutí časového úseku bude všetko jasné; *je mu dlhý čas* nudí sa; *je najvyšší čas* posledná možnosť, príležitosť; *kráčať/letieť s duchom času* byť pokrokový, súčasný; *krátiť si čas niečím* spríjemňovať si ho niečím; *márniť/mrhať/strácať čas* robiť niečo zbytočné; *mať svoj čas* blížiť sa k pôrodu, rodiť; *odísť na večné časy* zomrieť; *prišiel/nadišiel*, kniž. *naplnil sa čas* nastala vhodná chvíľa; *tahať/naťahovať čas* úmyselne predlžovať konanie, termín, lehotu; *všetko má svoj čas* konať skutky al. vyjadrovať city treba vo vhodnej, primeranej chvíli; expr. *zabíjať čas* nič nerobiť, neúčelne si krátiť dlhú chvíľu; *zaspať čas* zaostávať, byť konzervatívny, spiatočnícky

príslovia a porekadlá *Boli časy, boli, ale sa minuli*; *Čas hojí [všetky] rany*; *Čas všetko najavo vynáša* pravda vyjde na povrch; *Čas všetko zahojí/vylieči*; *Časy sa menia*; *Dočkaj/vyčkaj času ako hus klasu* nebuď nedočkavý, trpezlivo čakaj; *Po nečase čas býva zlé*, nepriaznivé okolnosti sa raz pomínú; *Stratený čas sa nikdy nevráti*; *Všetko do času [Pán Boh naveky]* všetko podlieha zákonitosti času, nič netrvá večne, raz sa všetko pomínie; *To chce čas* treba čakať al. počkať

Alexandra Šufiarska

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Frazeológia zrkadlí život ľudí

IVAN MASÁR

Vo frazeologických jednotkách sa zrkadlí vzťah človeka k činiteľom ovplyvňujúcim jeho konanie a bytie. Je to tak oddávna. Napr. na frazeologizme *Kto do mlyna chodí, ľahko sa zamúči* odráža sa ovplyvniteľnosť človeka prostredím, na frazeologizme *chytat' robotu za tenký koniec* sa zasa odráža negatívny vzťah k práci, vypočítané opatrnícke správanie dobre vystihuje frazeologizmus *slúžiť dvom pánom*. Vo frazeológii neraz počuť ozvenu dobovej situácie ľudí, jej hodnotenie a postoje k nej. Platí to nielen o mnohých tradičných registrovaných frazeologických jednotkách, ale aj o nových, ktoré sú živou súčasťou súčasných prehovorov, no do slovníkov sa zatiaľ nedostali. Napríklad postoj k našej terajšej situácii, znechutenie z nej, ale aj vyhýbanie sa osobnej zodpovednosti za ňu presvitá z výpovede *ja som kľúčami neštrngal*, vyskytujúcej sa ako dialogická replika. Výpoveď s jasným nábehom na frazeologizmus je alúziou na dožadovanie sa politických zmien z konca osemdesiatych rokov začatých na námestiach štrnganím kľúčov. Ale je aj nápodobou výroku *ja som z Aurory nevystrelil*, ktorý zaznieval v ťaživej politickej a hospodárskej situácii v období pred rokom 1989. Obidva frazeologizmy vyjadrujú nespokojnosť s podmienkami, v ktorých človek musí žiť. Tá nespokojnosť je však permanentná. Keby sme ju mali výstižne charakterizovať, vybrali by sme daktorý z frazeologizmov *všetko nám oči kole, ani svätý nám nevyhovie, nevieme sa vpratať do kože*. Možnosti výberu sú však oveľa širšie.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 17. 6. 2002)

Pravopis názvu vláda Slovenskej republiky

JÁN KAČALA

V tejto poznámke odpovedáme na dosť častú poslucháčsku otázku, prečo sa názov *vláda Slovenskej republiky* píše s malým začiatočným písmenom. Viacerí používatelia vidia v tom nedodržiavanie pravidla, podľa ktorého sa názvy orgánov štátnej správy píšu s veľkým začiatočným písmenom. Možno tu pripustiť istú nedôslednosť, ale táto nedôslednosť sa opiera o dlhodobu jednotný a všeobecne rozšírený úzus. Druhým argumentom v prospech jestvujúceho spôsobu písania je to, že názov *vláda* nemá v sebe nič špecifické, keďže každý takýto orgán štátnej správy sa označuje všeobecným pomenovaním *vláda*. Jednoslovný názov *vláda* je takto v istej nevýhode oproti špecifickým pomenovaniam týchto orgánov, ktoré sú dvojslovné. A práve takéto typy názvov v našom jazyku nadobúdajú ráz vlastného mena a aj pre svoju monumentálnosť, t. j. viacslovnosť, píšu sa s veľkým začiatočným písmenom. Máme na mysli vlastné mená typu *Rada ministrov Poľskej republiky* alebo *Štátna rada Čínskej ľudovej republiky* a pod. na rozdiel od všeobecných mien typu *poľská vláda* alebo *čínska vláda*. V súčasnej kodifikácii sa teda vychádza zo zásady, že názov najvyššieho orgánu štátnej správy sa píše s veľkým začiatočným písmenom vtedy, keď je viacslovný a keď je špecifický. Názov *vláda* ani v spojení s názvom republiky takýto ráz nemá, nepokladá sa za vlastné meno, a teda sa píše s malým začiatočným písmenom. Tento spôsob písania je v celej našej kodifikačnej tradícii pevný a v jazykovej praxi nespôsobuje vážnejšie starosti.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 21. 6. 2002)

Kosa sa brúsi osličkou

IVAN MASÁR

Na otázku, ako sa volá nástroj, pomocou ktorého sa oddeľujú nadzemné časti obilia, trávy, d'ateliny, ale aj buriny, vedel by správne odpovedať vari

každý používateľ slovenčiny. Je to, pravdaže, *kosa*. No na otázku, ako a čím sa tento nástroj brúsi či ostrí, by spoľahlivých odpovedí bolo pomenej. Veď si s ňou neporadil ani prekladateľ istej krátkej prózy s názvom *Kosec*. Použil totiž pomenovanie *brúsik*, čo nezodpovedá skutočnému stavu v slovenčine. Dá sa síce povedať, že kosa sa brúsi na brúse alebo na brúsiku, lebo sú to nástroje, prípadne aj stroje na brúsenie kovových nástrojov, lenže v slovenčine sa ustálil názov *osla*, resp. *oslička*. Jeho význam je „kameň (spravidla osobitne sformovaný) na brúsenie kosa“. Pripamätajme si, že príprava kosa na kosenie má dve fázy. Po prvé naklepanie – túto fázu nám pripomína aj frazeologizmus *Na svätého Jána kosa naklepaná*. Po druhé zahĺdanie naklepaného ostria *oslou*, resp. *osličkou*. *Oslo* alebo *osličkou* sa kosa podchvíľou musí prebrúsiť či naostríť aj počas kosenia, a keď sa veľmi otupí, treba ju naklepať znova. Spoľahlivé základné informácie o starobyľom poľnohospodárskom náradí, akým kosa nesporne je, obsahuje vzácne jazykovedné dielo *Atlas slovenského jazyka*. Hodno doň načierať aj pri prekladaní, aj pri pôvodnej literárnej tvorbe. Ak sa to nedeje, môže vzniknúť nepríjemný preklad jednotlivých názvov reálií a zároveň riziko, že *padne kosa na kameň*, t. j. že ktosi bude neústupčivo, ale oprávnenne trvať „na svojom“ na správnom slovenskom pomenovaní reálie.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 8. 7. 2002)

O slovách tangovať a tankovať

EVA RISOVÁ

Pri používaní slov prevzatých z iných jazykov treba mimoriadne dbať na ich správnu výslovnosť i na pravopis. Osobitnú pozornosť si vyžadujú také slová, v ktorých sa vyskytujú zvukovo podobné hlásky, ako sú hlásky líšiace sa znelosťou. Ich zámenou – možno z nepozornosti alebo z nevedomosti – vznikajú chyby, ktoré nevydávajú priaznivé svedectvo o ich používatelovi. V nijakom prípade by sa však nemali vyskytovať v publikáciách renomovaných vydateľstiev. Konkrétny príklad máme z novej knižky od známeho prozaika. Citujeme: *Vôbec ťa netankuje, že na tri dni zmizla*

z *domu*? – koniec citátu. Pozorného čitateľa určite v tejto vete zarazí sloveso *netankuje*, veď nejde o čerpanie či nečerpanie pohonnej látky do auta či akéhokoľvek motora, ale o nepríjemný citový vnem, keď sa dcéra tri dni neukázala doma. Otca pobúrilo, že sa matka správa, akoby sa jej to netýkalo. Neutrálny slovenský ekvivalent prevzatého hovorového slovesa *netangovať* je totiž *netýkať sa*, *nedotýkať sa*. Sloveso *tangovať* a jeho záporná podoba *netangovať* má latinský pôvod, pochádza z latinského slovesa *tango*, *tangere* s významom *týkať sa*, *dotýkať sa*. Sloveso *tankovať* zasa súvisí so slovom *tank*, ktoré má anglický pôvod, v angličtine sa vyslovuje [tenk] a má význam „nádrž, cisterna“. Výrazy *to ma netankuje*, *to ťa nemá čo tankovať* veľmi často počuť aj pri rozhovoroch najmä mladých ľudí. Možno niektorých náš príspevok usmerní a začnú namiesto nich správne hovoriť: *to ma netanguje*, *to sa ma netýka*, *to ťa nemá čo tangovať*, *to sa ťa nemá čo týkať*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 12. 7. 2002)

O slovese *vytesniť*

MATEJ POVAŽAJ

Nedávno sme v istej reportáži z futbalového stretnutia počuli aj túto vetu: *Brankárovi sa podarilo vytesniť loptu mimo brány*. V istej norme sme zasa čítali, že *z potrubia treba vytesniť vzduch*. V týchto vetách našu pozornosť zaujalo sloveso *vytesniť*, lebo s týmto slovesom sa nestretáme bežne. Nazreli sme preto do Pravidiel slovenského pravopisu a Krátkeho slovníka slovenského jazyka, v nich sme však toto sloveso nenašli. Iba v staršom Slovníku slovenského jazyka, presnejšie v jeho piatom zväzku z roku 1965 možno nájsť sloveso *vytesniť* s informáciou, že ide o chemický termín s významom „vylúčiť atóm alebo skupinu atómov z molekuly nejakej látky pri chemickej reakcii“. Z toho sa ukazuje, že ide o úzko odborný termín so špecifickým významom. Sloveso *vytesniť* vzniklo predponovo-príponovým slovotvorným postupom z prídavného mena *tesný* so základným významom „veľmi priliehajúci, zvierajúci, úzky“, resp. „dobre priliehajúci, nepriepustný“, či „málo priestranný, malý“. Vo vetách, ktoré sme citovali na začiatku, však

sloveso *vytesniť* nemá nijakú významovo zrejmú súvislosť s prídavným menom *tesný*. Preto možno celkom odôvodnene pochybovať o vhodnosti slovesa *vytesniť* v uvedených vetách. Vo vete *Brankárovi sa podarilo vytesniť loptu mimo brány* sa slovesom *vytesniť* chce vyjadriť činnosť, ktorou sa má dosiahnuť, aby sa lopta nedostala do brány, a vo vete *Z potrubia treba vytesniť vzduch* ide o vyjadrenie činnosti, ktorou sa má vzduch dostať von z potrubia. V oboch prípadoch je na pomenovanie tejto činnosti vhodné sloveso *vytlačiť*, teda *Brankárovi sa podarilo vytlačiť loptu mimo brány*, resp. *Z potrubia treba vytlačiť vzduch*. Okrem slovesa *vytlačiť* sa tu mohlo použiť aj synonymné sloveso *vytísnuť*. Na to by mali pamätať aj autori rozličných jazykových prejavov a nemali by zbytočne siahať za slovesom *vytesniť*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 15. 7. 2002)

Byzantsko – byzantský

JÁN KAČALA

Naša literárna a jazyková kultúra od svojho začiatku je neodlučiteľne zviazaná s byzantskou. Presvedčivé svedectvo o tom podáva aj náš súčasný jazyk, v ktorom sa bežne používajú spojenia typu *byzantská misia*, *Byzantská ríša*, *byzantský dvojkriž*. Náš jazyk prináša svedectvo aj o jestvovaní ďalších slov so základom *byzant-*, ako sú *Byzantíneec*, *Byzantínka*, *byzantológia*, *byzantizmus*. Do tohto súboru názvov s rovnakým základom patrí aj názov *Byzantsko*, ten sa však okrem Slovníka slovenského jazyka v najnovších kodifikačných príručkách nezachytáva. Pravidlá slovenského pravopisu vo svojej slovníkovej časti uvádzajú iba prevzatú podobu *Byzancia* a na túto podobu sa odkazuje aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka v hesle *byzantský*. Forma *Byzancia* nezapadá do uvedeného súboru názvov so základom *byzant-*, nie je utvorená bežným domácim slovotvorným postupom, pri ktorom prevažuje tvorenie názvov štátov alebo krajín, prípadne oblastí príponou *-sko*, napríklad *Nórsko*, *Francúzsko*, *Česko*, *Bretónsko*. Prípona *-sko* sa uplatnila aj pri spomínanej podobe *Byzantsko* a so zreteľom na pravidelný spôsob jej utvorenia ju v historickej literatúre, ako aj v publicistickej a prípadne inej jazykovej praxi odporúčame uprednostňovať pred po-

dobou *Byzancia*. Túto jazykovednú radu, ktorá vychádza z rozboru jazykovej stránky názvov *Byzantsko* a *Byzancia*, opierame aj o názor odborníkov v histórii.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 19. 7. 2002)

Poznáte slovo ingrediencia?

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

Podnetom na jazykovú poznámku o slove *ingrediencia* nám bola televízna relácia o príprave istého národného indonézskeho jedla. Pri opise pracovného postupu moderátor sústavne opakoval: *pridáme ďalšie ingrediencie*. Nazdávame sa, že mnohí televízni diváci presný význam slova *ingrediencia* nepoznali a iba na základe obrazu si ho domýšľali. Slovo *ingrediencia*, ktoré je latinského pôvodu, dostalo sa medzi internacionalizmy charakteristické pre odborný štýl. V Slovníku cudzích slov z r. 1997 sa vysvetľuje ako „prísada, primiešanina, súčasť, zložka (lieku, nápoja a pod.)“. Moderátor si slovom *ingrediencia* v tvare množného čísla *ingrediencie* zľahčil opis prípravy indonézskej špeciality. V relácii určenej širším vrstvám (nie iba kuchárskym či kulinárskym špecialistom) mohol slovo *ingrediencie* nahrádzať domácimi slovami, ako *prísady*, *koreniny*, *pochutiny*, *ďalšie potrebné suroviny*. Proti preberaniu internacionalizmov najmä do odborného jazyka nemožno mať námietky. Ibaže treba ich používať predovšetkým v odbornom štýle, nepresáľať nimi populárnu reláciu. A ak máme náležité slovenské ekvivalenty, radíme ich využívať. Internacionalizmus *ingrediencia* (písaný podľa výslovnosti s písmenom *c*) má v základe latinské sloveso *gradior*, *gradí*, *gressus sum* vo význame „kráčať, stúpať“. Latinské sloveso *ingredior*, *ingrēdi*, *ingressus sum* má význam „vstupovať do niečoho“. Na pozadí týchto latinských slovies sa nám javí jasnejším nielen význam slova *ingrediencia*, to jest *prísada*, ale aj príbuznosť ďalších z latinčiny prevzatých slov, ako *progres* s významom „pokrok“, *regres* „spiatočníctvo, úpadok“, *kongres* „zhromaždenie“.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 22. 7. 2002)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300